

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

MUHASEBE HİLELERİNDE AHLAKİ KIRILMA: NAMUSLU FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

MORAL BREAKDOWN IN ACCOUNTING FRAUDS: AN ANALYSIS OF THE MOVIE NAMUSLU

Doç. Dr. Mehmet Akif ALTUNAY¹

ÖZ

Son yıllarda yaşanan muhasebe hileleri, yarattıkları ekonomik etkiler nedeniyle önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu hileleri açıklayan geleneksel yaklaşımlar genellikle statik modellere odaklanırken, hilekârın yaşadığı psiko-sosyal dönüşümün dinamik yapısını ele alan çalışma sayısı sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bu araştırmanın amacı, muhasebe hilelerinde yaşanan ahlaki kırılma sürecini, kişisel, örgütsel ve toplumsal düzeylerdeki etkileşimleri temel alarak aşamalı bir yapı şeklinde incelemektir. Çalışmada, etik çatışmaları ve toplumsal yozlaşmayı sembolik bir dille yansıtan 1984 yapımı Namuslu filmi veri kaynağı olarak seçilmiş ve nitel yöntemlerden biri olan kuram oluşturma yöntemiyle MAXQDA programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, ahlaki kırılmanın, hazırlık, kırılma, normalleşme ve çözülme/intikam olmak üzere dört ana aşamaya yayılan bir dönüşüm olarak kurulduğunu göstermektedir. Bulgular, hazırlık aşamasında hissedilen baskıların ve anomik düzenin ahlaki direnci aştırdığını, kırılma aşamasında damgalanma, bilişsel uyumsuzluk ve etik solma mekanizmalarının devreye girdiğini göstermektedir. Normalleşme aşamasında çevrenin sessiz ya da açık onayı hileyi olağanlaştırırken, çözülme/intikam aşamasında hile, Ali Rıza için bir savunma ve güç aracına dönüşmektedir. Araştırma sonucunda geliştirilen “Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli”, literatürdeki statik hile modellerine kavramsal, yöntemsel ve uygulama düzeyinde bütüncül ve süreç odaklı bir alternatif sunmaktadır. Çalışma, hile ile mücadelenin teknik kontrollerin ötesine geçerek, hileyi normalleştiren örgütsel söylem ve toplumsal meşrulaştırma uygulamalarını da hedeflemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Hilesi, Hile Altıgeni, Ahlaki Kırılma Süreci, Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli, Namuslu Filmi.

JEL Sınıflandırma Kodları: M42, D73, Z13, K42, M41.

ABSTRACT

Accounting frauds in recent years have become a significant topic of debate due to their economic impact. While traditional approaches generally focus on static models, studies addressing the dynamic psycho-social transformation experienced by the fraudster remain limited. The study aims to examine the process of moral breakdown in accounting frauds through a phased structure based on personal, organizational, and societal interactions. The 1984 movie Namuslu, which symbolically reflects ethical conflicts and social corruption, is selected as the data source and analysed using the grounded theory method with MAXQDA. The findings suggest that moral breakdown does not occur suddenly, rather, it develops through a four-stage process of preparation, breakdown, normalisation, and resolution/vengeance. During preparation, pressures and an anomic order erode moral resistance; at the breaking point, mechanisms such as stigmatization, cognitive dissonance, and ethical fading come into play. Whilst the environment's tacit or explicit approval during the normalisation phase normalises the deception, during the dissolution/vengeance phase, the deception becomes a means of defence and a source of power for Ali Rıza. The "Processual Moral Breakdown Model" developed in the study offers a comprehensive, process-oriented alternative to static fraud models at conceptual, methodological, and practical levels. The study emphasizes that combating fraud must extend beyond technical controls to target organizational discourse and social legitimization practices that normalize fraud.

Keywords: Accounting Fraud, Fraud Hexagon, The Process of Moral Breakdown, Processual Moral Breakdown Model, Namuslu Movie.

JEL Classification Codes: M42, D73, Z13, K42, M41.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Türkiye, mehmetaltunay@sdu.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam:

Son yıllarda muhasebe hileleri, sonuçları itibarıyla kamu işletmelerinin ve özel işletmelerin en büyük sorunlarından biri haline gelmiştir. Muhasebe hilelerinin önlenmesi için hilekârları hile yapmaya yönelten kişisel, örgütsel ve toplumsal faktörlerin bilinmesi gerekmektedir. Literatürde kişileri hile yapmaya yönelten faktörler, altı tane hile unsuruyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu faktörler hilekârların yaşadığı ahlaki kırılma sürecini açıklamakta eksik kalmaktadır. Bu araştırmanın amacı, muhasebe hilelerinde yaşanan “ahlaki kırılma” sürecini Namuslu filmi üzerinden inceleyerek, bu sürece etki eden psikolojik, sosyolojik ve ekonomik faktörleri tespit etmektir. Araştırmanın kapsamını 1984 yapımı Namuslu filmi oluşturmaktadır. Namuslu filmi, bürokratik yapı, ekonomik baskı, toplumsal değer erozyonu ve statü temelli değer dönüşümünü aynı anlatı içinde yoğun biçimde temsil etmesi nedeniyle analitik vaka olarak seçilmiştir.

Yöntem:

Araştırmanın kavramsal çerçeve bölümünde Cressey’in Hile Üçgeni Modeline Wolfe ve Hermanson (2004), Marks (2012) ve Vousinas (2019)’ın yaptığı eklemelerle oluşan Hile Altıgeni Modeli incelenmiştir. Bu modelde yer alan unsurlar bazı psikoloji ve sosyoloji teorileriyle ilişkilendirilmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden kuram oluşturma (grounded theory) temelinde tasarlanmıştır. Filmin yapımcı şirket tarafından YouTube’a yüklenen sürümü esas alınmıştır. Bu sürümden elde edilen deşifre ve görüntüler analiz edilmiştir. Araştırmada filmin analizinden türeyen kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerden yola çıkılarak “ahlaki kırılma süreci” bir model olarak ortaya konmuştur. Yöntemde “kuramın verilerden üretilmesi” esas alınmıştır. Bu araştırmada ahlaki kırılma, damgalama ve ahlaki uzaklaşma gibi kavramlar veriyi anlamlandırmaya yardımcı olan ve örüntüleri görünür kılan “duyarlılaştırıcı kavramlar” olarak kullanılmıştır. Bu yaklaşım, araştırmanın önceden kurulmuş teorileri doğrulama amacı taşıdığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Aksine, duyarlılaştırıcı kavramlar film anlatısından türeyen örüntüleri görünür kılan yorumlayıcı araçlar olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla duyarlılaştırıcı psikoloji, sosyoloji ve muhasebe kavramlarının yardımıyla verilerden kavramlara ulaşmaya çalışılması, kuram oluşturma teorisinin duyarlılık ilkesine de uygundur. Bu keşfedici araştırma, Namuslu filmi üzerinden muhasebe hilelerindeki “ahlaki kırılma sürecini” nitel yöntemlerle incelemektedir. Araştırmada kodlama, aşamalı bir şekilde yapılarak bir süreç modeli üretilmiştir.

Bulgular:

Araştırmanın bulguları, ahlaki kırılmanın aşamalar hâlinde geliştiğini ortaya koymaktadır. Filmde ahlaki kırılma süreci dört aşamada temsil edilmektedir. Hazırlık aşamasında Ali Rıza karakteri dürüst tercihleri dolayısıyla ekonomik sıkıntılar çekmektedir. Namuslu ve dürüst karakteri nedeniyle ailesi, komşuları ve iş çevresi tarafından değersizleştirilmektedir. Ahlaki kırılma aşaması, işyerinin mutemedi olan Ali Rıza’nın bankadan çektiği paraların gasp edilmesi ve buna rağmen parayı çalmakla suçlanmasıyla başlar. Bu paraları çalmakla damgalanan Ali Rıza, masum olduğunu her fırsatta ifade eder ama kimseyi ikna edemez. Bugüne kadar dürüst kimliğiyle değersizleştirilen Ali Rıza soygundan sonra hırsız olduğu düşünülerek değer görmektedir. Normalleşme aşamasında ise Ali Rıza bir yandan masumiyetini her fırsatta ifade ederken diğer yandan hırsız olmanın kendine yarattığı imkanları da kabul etmeye başlar. Çözüm ve intikam aşaması Ali Rıza’nın ailesiyle yaşadığı hesaplaşmayla başlar. Bu aşamada Ali Rıza, kendisine yüklenen hilekâr kimliğini reddetmek yerine onu araçsal biçimde kullanmaya yönelir ve çevresinden intikam alır. Bulguların analizinde finansal ve statü baskısı, kurumsal güç ilişkileri ve kontrol zayıflığı tematik yoğunluk olarak tespit edilmiştir. Kod yoğunlukları, bulgular bölümünde sunulan süreçsel analizlerin yönünü belirlemiş, ancak yorumlama aşamasında tek başına belirleyici bir ölçüt olarak kullanılmamıştır.

Sonuç ve Tartışma:

Araştırma, ahlaki kırılmanın tek bir anda verilen ani bir karar olmadığını, hazırlık, kırılma, normalleşme ve çözüm/intikam aşamalarından oluşan süreçsel bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Namuslu filmi üzerinden yapılan analiz, bu dönüşümün ekonomik baskı, statü arayışı, zayıf iç kontrol ortamı, damgalanma, etik solma ve meşrulaştırma mekanizmalarıyla birlikte geliştiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle hile davranışı yalnızca bireysel bir ahlaki zaaf olarak değil, kişiyi kuşatan aile, iş çevresi, bürokratik yapı ve toplumsal kabullerle birlikte değerlendirilmelidir. Çalışmanın temel katkısı, Hile Üçgeninden Hile Altıgenine uzanan statik açıklamaları süreçsel bir modele dönüştürmesidir. Önerilen “Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli”, hileyi yalnızca karar anında değil, bu kararı hazırlayan sosyal, örgütsel ve kültürel zemin içinde açıklamaktadır. Bu yönüyle model; Cressey, Vousinas, Bandura, Festinger ve Tenbrunsel-Messick çizgisindeki yaklaşımları muhasebe hilesi bağlamında bir araya getirmektedir. Uygulama açısından bulgular, hileyle mücadelenin yalnızca teknik kontrollerle sınırlı kalmaması gerektiğini ileri sürmektedir. COSO, ISA 240 ve SAS 99 çerçevesinde yürütülen hile riski değerlendirmelerinde birimdeki kontrol süreçlerine ek olarak etik solma işaretleri, meşrulaştırıcı söylemler, statü baskısı ve hilenin normalleştiğini gösteren davranışlar da dikkate alınmalıdır. Yöntemsel olarak çalışma, kurmaca sinema anlatılarının muhasebe etiği ve hile araştırmaları için verimli bir analiz alanı sunabileceğini kanıtlamaktadır. Bununla birlikte tek bir film üzerinden yürütülmesi, araştırmanın temel sınırlılığdır.

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In recent years, accounting fraud has become one of the most significant problems facing both public and private enterprises due to its consequences. Preventing accounting fraud requires understanding the personal, organizational, and societal factors that drive individuals to commit fraud. The literature explains these factors through six fraud elements. However, they fall short in explaining the moral breakdown process experienced by fraudsters. The aim of the study is to examine the “moral breakdown” process in accounting fraud through the movie *Namuslu* and to identify the psychological, sociological, and economic factors influencing this process. The scope of the study is defined by the 1984 movie *Namuslu*. The movie is selected as an analytical case because it intensely represents bureaucratic structures, economic pressure, the erosion of social values, and status-based value transformations within a single narrative.

Design/methodology/approach:

In the conceptual framework section, the Fraud Hexagon Model, built upon Cressey’s Fraud Triangle Model with contributions from Wolfe and Hermanson (2004), Marks (2012), and Voutsinas (2019) is examined. The elements in this model are linked to certain theories in psychology and sociology. The study is designed based on grounded theory, a qualitative research method. The film version uploaded to YouTube by the production company served as the primary data source; transcripts and footage from it are analyzed. From the movie analysis and concept interrelationships, the “moral breakdown process” is presented as a model. The methodology follows the principle of “generating theory from data.” Concepts such as moral breakdown, stigmatization, and moral disengagement are used as “sensitizing concepts” to interpret data and make patterns visible. This should not be interpreted as validating pre-established theories; rather, sensitizing concepts served as interpretive tools making patterns from the film narrative visible. This approach is consistent with the sensitivity principle in grounded theory. Coding is conducted progressively, culminating in the construction of a process model.

Findings:

The findings reveal that moral breakdown develops in stages. In the movie, this process is depicted in four stages. During the preparatory stage, the character Ali Rıza faces financial difficulties due to his honest choices and is devalued by his family, neighbors, and professional circle. The moral breakdown phase begins when Ali Rıza, the treasurer at his workplace, has money he withdrew from the bank stolen and is accused of stealing it himself. Branded as a thief, Ali Rıza insists on his innocence but fails to convince anyone. Having been demeaned for his honesty, he is now valued because he is believed to be a thief. In the normalization stage, while continuing to express his innocence, Ali Rıza begins to accept the opportunities created by being labelled a thief. At this stage, rather than rejecting the identity of a deceiver that has been imposed on him, Ali Rıza chooses to use it as a means to an end and takes revenge on those around him. Financial and status pressures, institutional power dynamics, and weak control are identified as thematic focal points. Code frequencies guide the process-oriented analyses but are not the sole determinant during interpretation.

Conclusion and Discussion:

The study shows that moral breakdown is not a sudden decision made in a single moment, but rather a processual transformation consisting of preparation, breakdown, normalization, and dissolution/revenge stages. The analysis reveals that this transformation develops in conjunction with economic pressure, status pursuit, weak internal controls, stigmatization, ethical fading, and rationalization mechanisms. Therefore, fraud should be evaluated not solely as an individual moral failing but in the context of the family, work environment, bureaucratic structure, and social norms surrounding the individual. The study's primary contribution is transforming static explanations from the Fraud Triangle to the Fraud Hexagon into a process-oriented model. The proposed “Processual Moral Breakdown Model” explains fraud not merely at the moment of decision, but within the social, organizational, and cultural context that prepares the ground for it, bringing together approaches from Cressey, Voutsinas, Bandura, Festinger, and Tenbrunsel & Messick in the context of accounting fraud. In practical terms, combating fraud should not be limited to technical controls alone. In fraud risk assessments conducted in accordance with COSO, ISA 240 and SAS 99, in addition to the control processes within the unit, ethical red flags, justifying rhetoric, peer pressure and behaviors indicating that fraud has become normalized should also be considered. Methodologically, the study demonstrates that fictional cinematic narratives can provide a productive framework for accounting ethics and fraud research. However, reliance on a single film constitutes the primary limitation.

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan muhasebe skandalları muhasebe hilesi kavramını önemli bir tartışma alanı haline getirmiştir. Hile, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen üzerinde uzlaşmış ve kapsayıcı bir tanıma sahip değildir. Muhasebe hilesinin tanımını yapmak gerekirse, “finansal kayıtlarda, belgelerde veya işletme faaliyetlerinde kasıtlı olarak yanıltıcı bilgi verilmesi, bilginin gizlenmesi ya da gerçeğe aykırı düzenleme yapılması” olarak yapılabilir (The Association of Certified Fraud Examiners, 2002). Hilede temel amaç, haksız bir kazanç veya haksız bir çıkar elde etmektir. Hile davranışının kişisel ve toplumsal gerekçeleri bulunsu da sonuçta bu bir suçtur ve hukuki yaptırımlarla karşılaşmaktadır. Muhasebe hilesi, teknolojik ve ticari gelişmelere paralel olarak her gün yeni türleriyle karşılaşılan ve trilyonlarca dolara ulaşan maliyeti nedeniyle küresel ölçekte en maliyetli mali suç türlerinden biridir (The Association of Certified Fraud Examiners, 2025, s. 2).

İnsanları hileye sevk eden psikolojik, sosyolojik ve ekonomik unsurlar nelerdir? Bu soruya cevap arayan suç bilimci Cressey, bir araştırma kapsamında Illinois Eyalet Hapishanesi’ndeki mahkumlarla görüşmeler yapmıştır. Araştırma sonucunda hilenin gerçekleşmesinde etkili olan üç unsur baskı/teşvik (pressure), fırsat (opportunity) ve meşrulaştırma (rationalization) olarak tespit edilmiştir (Cressey, 1950a, 1953). Bu model daha sonra Hile Üçgeni Modeli olarak adlandırılmış ve sonraki çalışmalarda yetenek, kibir ve iş birliği boyutlarının eklenmesiyle genişletilerek karo (elmas), beşgen ve altıgen modellerine evrilmiştir (Morales vd., 2014, s. 177). Ancak bu modeller, kişinin hileye yöneldiği ve süreci sürdürdüğü dinamik psikososyal mekanizmaları açıklamada sınırlı kalmaktadır.

Son yıllarda davranışsal etik, psikoloji ve nörobilim alanlarında yapılan çalışmalar, ahlaki davranışlardan uzaklaşmasına neden olan “ahlaki kırılma” süreçlerine odaklanmıştır. Bandura’nın (1999) Ahlaki Uzaklaşma Modeli, kişilerin kendi etik standartlarıyla çelişen davranışları nasıl rasyonelleştirdiklerini açıklarken, Tenbrunsel ve Messick (2004) tarafından geliştirilen Etik Solma Teorisi, kişilerin ahlaki boyutları karar süreçlerinden bilinçdışı olarak dışladıklarına işaret etmektedir. Goekoop ve Kleijn (2021) tarafından geliştirilen Hiyerarşik Bayesyen Kontrol Sistemi ise bu süreci nörobiyolojik düzlemde yeniden yorumlayarak, yüksek stres koşullarında kişilerin prososyal davranışlardan antisosyal davranışlara geçişini “ahlaki kırılma” olarak tanımlamıştır. Muhasebe mesleği açısından bu süreçler, çoğu zaman “yaratıcı muhasebe” adı altında başlayan küçük sapmaların zamanla sistematik manipülasyonlara dönüşmesine yol açmaktadır. Bu dönüşümün toplumsal ve kültürel boyutu da önemlidir.

Sinema, etik çatışmaları somutlaştıran anlatı yapısı nedeniyle davranışsal ve toplumsal çözülme süreçlerini incelemek için elverişli bir analiz ortamı sağlamaktadır (Sarı Aksakal, 2018). Sinemada muhasebecilerin ahlaki ihlal süreçlerini ele alan çalışmalara bakıldığında muhasebecilerin genellikle dürüst ve güvenilir karakterler olarak temsil edildiği, etik ihlallerin ise trajik ve mizahi olarak yansıtıldığı, hilelerle mücadelede denetimin ve gözetimin öne çıktığı vurgulanmıştır (Altunay, 2021; Coşkun Arslan ve Şahin, 2018; Felton vd., 2008; Kamil vd., 2024). Bu araştırmanın veri kaynağı olan 1984 yapımı Namuslu filmi, dürüst bir muhasebecinin baskı, fırsat ve toplumsal yozlaşma arasında sıkışarak yaşadığı ahlaki kırılmayı simgesel biçimde yansıtmaktadır (Başaran ve Boztepe, 2021; Boğa, 2023; Kirel, 2010; Sarı Aksakal, 2025).

Hile literatüründeki modeller hile davranışını açıklayan unsurları açıklamaktadır. Ancak bu unsurların zaman içinde nasıl etkileştiğini ve hilekârın ahlaki kimliğinin nasıl dönüştüğünü süreçsel olarak ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırma, statik unsurlar yaklaşımı ile dinamik etik dönüşüm yaklaşımı arasındaki bu boşluğu Namuslu filminin analizinden ele edilen sonuçlarla doldurmayı amaçlamaktadır. Bunun yanında muhasebe etiği literatürüne süreç-temelli bir analiz çerçevesi önererek, davranışsal etik literatürüyle muhasebe hilesi araştırmaları arasında bir köprü kurmaktadır.

Muhasebe hilelerini ele alan çalışmalarda hilekârın ahlaki kırılma sürecini ele alan bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Muhasebe hilelerinde "ahlaki kırılma sürecini" sinema filmi aracılığıyla ele alan bu araştırmanın literatüre aşağıdaki katkıları sunduğu değerlendirilmektedir:

- Kavramsal düzeyde, statik hile modellerini süreçsel bir kimlik dönüşümü çerçevesine taşıyan Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli önerilmektedir.
- Yöntemsel düzeyde, kurmaca sinema anlatısının kuram oluşturma yöntemiyle analiz edildiği metodolojik bir örnek sunulmaktadır.
- Uygulama düzeyinde ise modelin iç kontrol ve risk temelli denetim yaklaşımlarıyla nasıl ilişkilendirilebileceği gösterilmektedir.

Araştırmanın amacı, muhasebe hilelerinde yaşanan “ahlaki kırılma” sürecini statik modeller yerine dinamik ve aşamalı bir yapı olarak ele almak ve bu sürecin kişisel, örgütsel ve toplumsal düzeylerdeki etkileşimlerini Namuslu filmi üzerinden nitel analizle incelemektir. Namuslu filmi, hile unsurlarını ve bunların psiko-sosyal süreçlerle nasıl etkileşime girdiğini somut bir şekilde temsil ettiği için bu araştırmanın veri kaynağı olarak seçilmiştir.

Makalede öncelikle ahlaki kırılma ile ilgili teorik çerçeve sunulacak, ardından araştırma yöntemi ve veri kaynağı olarak Namuslu filminin seçim gerekçesi açıklanacak, son olarak da tematik analiz bulguları ve bu bulgulardan türetilen süreç modeli tartışılacaktır. Çalışmanın teorik omurgasını Hile Altıgeni Modeli oluşturmaktadır. Diğer teoriler de bu omurgaya süreçsel bir boyut katmaktadır.

2. MUHASEBE HİLESİ UNSURLARI

Bu bölümde, Hile Altıgenini oluşturan unsurlar incelenecektir. Her unsur, araştırmanın süreçsel modelinde belirli bir aşamaya karşılık gelen teorik mekanizmalarla ilişkilendirilecektir. Araştırmanın merkezi teorik çerçevesi Hile Altıgeni Modelidir. Bu çerçeveye Bandura'nın Ahlaki Uzaklaşma Teorisi ile Tenbrunsel ve Messick'in Etik Solma Teorisi süreçsel boyut kazandırmaktadır. Diğer teoriler (Damgalama Teorisi, Bilişsel Uyumsuzluk, Stres ve Başa Çıkma Modeli) ise bu merkezi çerçeveyi destekleyen açıklayıcı araçlar olarak kullanılacaktır.

2.1. Baskı/Teşvik Unsuru

Baskı/teşvik unsuru, hile literatüründe hile davranışını tetikleyen temel bir faktör olarak ele alınmaktadır. Cressey (1953, s. 42), kişiyi hile yapmaya iten baskıyı hilenin temel nedeni saymış ve “kişinin itibarını, statüsünü veya sosyal kabulünü kaybetmeden başkalarıyla paylaşamayacağına inandığı maddi bir sorun” olarak tanımlamıştır. Cressey'e (1986, s. 199) göre “paylaşamayan sorun” kavramı, kişinin maddi bir sıkıntıyı yasal, sosyal veya ailevi kanallardan dile getiremeyeceğini hissetmesidir. Burada hileye yönelten baskı, dıştan çok içsel bir baskıdır ve nesnel olarak çözülemezlikten değil, kişinin öznel algısından yani utanmasından kaynaklanır.

Kişinin baskı hissetmesine neden olan ve onu hile yapmaya teşvik eden temel sebepler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bozkurt, 2011, s. 113; Cressey, 1950b, s. 740-742, 1953, s. 33-57):

- *Psikolojik sebepler*: Özellikle tekrarlayan hile davranışında bulunan kişilerde, hile zamanla araçsal bir eylem olmaktan çıkarak psikolojik bir alışkanlık hâline gelebilmektedir. Bu tür kişilerin, sorunlarını paylaşamayacak kadar yalnız hissetmeleri veya geçmişte ihlal ettikleri bir güveni gizleme çabaları da bu kapsamda değerlendirilebilir.
- *Egoya dayalı sebepler*: Kişilerin mevcut statüsünü sürdürme veya yükseltme dürtüsü kişide hile yapmak için bir baskı oluşturabilmektedir. Kişinin çevresinde yaşadığı tecrit, işyeri çatışmaları, hakkının yendiğini düşünmesi ve mutlu olmadığını düşünmesi kişide öfkeye ve bunun sonucunda intikam arzusuna yol açabilmektedir.² Murphy ve Free (2016, s. 45), hilenin gerçekleşebilmesi için kişiyi hileye yöneltecek içsel ve dışsal baskıların birlikte gerçekleşmesi ve kişinin bu duruma karşı öfke veya intikam duygusu beslemesi gerektiğini belirtmişlerdir. İntikam içsel bir motivasyondur. Rahatsız olduğu veya acı çektiği duyguyu ortadan kaldırmak isteyen kişi, söz konusu duyguyla kendisine acı ve zarar veren kişi veya kişilere karşı intikam davranışını gerçekleştirir (Grobbink vd., 2015, s. 895). Dellaportas (2013, s. 31), muhasebeci mahkumlarla yaptığı çalışmada, bazı hilekârların yaşadıkları memnuniyetsizlik, adaletsizlik gibi genellikle finansal olmayan baskılarla hileye motive olarak kendilerine bu duyguları yaşatanlardan intikam almak için hile yaptıklarını tespit etmiştir.
- *İdeolojik sebepler*: Kişiler, politik, dini ve kurumsal ideolojilerden kaynaklanan güdüler doğrultusunda karşı tarafa zarar verme ya da kendi ideolojik duruşları lehine fayda sağlama amacıyla hile davranışına yönelebilmektedir.
- *Ekonomik etmenler*: Mali ihtiyaçlar da hileye teşvik edebilmektedir. Bu etmenlere kişisel başarısızlıklardan ve kötü alışkanlıklardan doğan problemler, iş kaybı veya finansal terslikler, para hırsı ve açgözlülük, yüksek tutarlı harcamalar, beklenmedik ihtiyaçlar, güzel yaşama isteği de örnek olarak verilebilir. Bazı dönemlerde kişilerin

² İntikam duygusu, bireyin olayları sağlıklı değerlendirme biçimini zayıflatarak onu ölçsüz davranışlara sürükleyebilmektedir. Karakoç'un Sulhi Dölek'in Kirpi romanı üzerine yaptığı psikanalitik çözümleme de bu durumu desteklemektedir. Romanda Reşat Sapmaz'ın küçük düşürülme, haksızlığa uğrama ve değersizleştirilme deneyimleri zamanla yoğun bir intikam arzusuna dönüşmektedir. Başlangıçta sıradan görünen bir gerilim, karakterin zihninde yıkıcı bir hesaplaşma sürecine evrilmektedir (Karakoç, 2012).

ihtiyaçları ile bunlara sahip olabilecekleri araçlar arasında orantısızlık bulunabilmektedir. Merton (1938, s. 672-674), bu orantısızlığın kişileri yasal olmasa da teknik olarak sonuç veren gayriahlaki yolları kullanmaya teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Durkheim (1930, s. 288-297), özellikle ekonomik ve sosyal değişim dönemlerinde toplumsal yapıda yaşanan bozulmaları “anomi” olarak tanımlamış ve bu bozulmaların toplumun kişi üzerindeki etkinliğini azaltabileceğini ifade etmiştir. Rosenfeld ve Messner’a (2013, s. 88) göre toplumun dayattığı en iyiyi yemek, en yüksek makama ulaşmak benzeri aşırı hedefler anomiyi besler. Bu iklimde sonuca ulaştıran hile bile “erdem” olarak meşrulaştırılabilir.

Baskı/teşvik unsuru, kişiyi ahlaki kırılmaya sürükleyen psikolojik ve toplumsal gerilimleri oluşturan bir ön koşul olarak değerlendirilebilir.

2.2. Fırsat Unsuru

Fırsat unsuru, hile davranışının hilekâr için yapılabilir olmasını sağlayan örgütsel, yapısal ve algısal açıklıklar olarak tanımlanabilir (Bozkurt, 2011, s. 117). Cressey (1953, s. 77-79) fırsat unsurunu hilekârın sahip olduğu teknik bilgi ve içinde bulunduğu güven ortamını menfaatine uygun olarak istismar etmesiyle açıklamıştır. Sonraları bu kavram, daha çok işletmenin kontrol yapısının zayıflığı veya hilekârın bu kontrolleri etkisiz kılabilceği koşullar çerçevesinde açıklanmıştır (American Institute of Certified Public Accountants, 2002, md. 7).

Fırsattan söz edebilmek için gerçekten hile fırsatının olmasının yanında kişinin bu fırsatın farkında olması da gereklidir. Nitekim güvenilir insan, hile fırsatı ve bu fırsattan nasıl yararlanabileceğinin farkında olduğu halde hile yapmayan kişi olarak tanımlanabilir (1986, s. 200).

Hile fırsatının algılanması kültürel olarak farklılık gösterebilmektedir. Zimbardo’nun (1970, s. 292) meşhur deneyinde hile fırsatının algılanması için bazı toplumlarda çok az tetikleyici ipucu yeterliyken, bazı toplumlarda daha aşırı tetikleyici ipuçları, yıkım ve saldırganlık için daha açık modeller ve fiziksel anonimlik (büyük bir kalabalık veya gecenin karanlığı) gerekli olabilmektedir. Bu bulgular, fırsat unsurunun kontrol açıkları yanında örgütsel ve kültürel olarak “ihlal edilebilirlik” algısından beslendiğini görünür kılmaktadır.

Hilenin gerçekleşmesi için fırsatların sıra dışı olmasına gerek yoktur. Cohen ve Felson (1979, s. 599-601), geliştirdikleri rutin aktivite teorisinde, suçun hilekârın gündelik yaşamının doğal bir uzantısı olarak ortaya çıktığını ve hileye konu hedeflerin korunmasız kalmasının hile fırsatını artırdığını savunmuşlardır. Bu yaklaşım hile fırsatının gündelik iş faaliyetlerinin doğal bir sonucu olarak gerçekleşebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hile unsurları içerisinde işletme sahiplerinin ve yöneticilerinin hile ile mücadele edebilecekleri doğrudan müdahale alanı, fırsat unsurunun ortadan kaldırılmasıdır (Bozkurt, 2011, s. 117). Benson vd. (2009, s. 176), hilenin önlenmesi için işletmelerde hile fırsatı oluşturacak alanların tespit edilip ortadan kaldırılması gerektiğini savunarak, Rutin Aktivite Teorisini genişletmişlerdir. Hile fırsatı yaratabilecek faaliyetlerin ve kişilerin yönetim tarafından sınırlandırılması hile ihtimallerinin ortadan kaldırılması için daha doğru bir yöntem olacaktır (Gottschalk, 2019, s. 50). Bundan dolayı hile ile mücadelede en düşük maliyetli ve en etkili yöntem, herkesin hile yapabileceğini farz edip hilenin oluşmasına meydan verecek fırsat pencerelerini kapatmaktır (Clarke ve Cornish, 1985, s. 175).

Çalışanlara hile fırsatı oluşturacak durumların ortadan kaldırılması kadar her türlü durumu hileye çevirme güdüsüyle hareket eden kişilere karşı da teyakkuzda olunmalıdır. Kaygan Zemin Teorisinde ifade edildiği üzere, sonucunda hileye götürecek en küçük eylemlerin bile dikkate alınması gerekmektedir (van der Burg, 1992, s. 259). Lamb (1988, s. 3) ve Lode (1999, s. 1471), biçimsel olarak önemsiz görülen gevşekliklerin emsal oluşturarak ağır etik ihlalleri meşrulaştırabileceğini; Gutheil ve Gabbard (1993, s. 188-192) ise her türlü sınır aşımının mesleki yozlaşmaya yol açacağını gerekçe göstererek bu tür (A) hareketlerini tehlikeli bulmaktadır. Gottlieb ve Younggren (2009) de benzer şekilde katı kurallar yerine davranışlarda daha dikkatli ve kararlarda daha özenli olunmasını savunmaktadır.

2.3. Meşrulaştırma Unsuru

Hile davranışının gerçekleşmesi için çoğu zaman baskı ve fırsat unsuru yeterli değildir. Kişinin, kendi ahlaki değerleriyle çatışan hile davranışını içselleştirerek kabul etmesi de gerekir. Hile literatüründe meşrulaştırma olarak tanımlanan bu süreç, kişinin vicdanını devre dışı bırakmak için hileyi kendisi açısından kabul edilebilir hatta gerekli hale getirmesini sağlayan içsel bir diyalog veya mazeretler dizisi olarak tanımlanabilir (Cressey, 1950b, s. 743, 1986, s. 201).

Vicdan, kişiye değer ölçülerine ters düşen bir tutum veya davranış sergilediğinde “suçluluk duygusu” aracılığıyla yaptırıda bulunan ve farklı ahlak sistemlerinin uyguladığı yaptırım güçleri arasında en etkili olanıdır (İmamoğlu, 2010, s. 141). Vicdan, hilekâr hileye karar verirken ve hileyi yaparken yaptığının yanlışlığı için hilekârı uyarır; hile tamamlandıktan sonra ise bu kötü davranış nedeniyle hilekârın kendini suçlamasına ve kötü hissetmesine neden olur (Arpacı, 2016, s. 287-288). Hilekârın vicdanını susturması olarak da ifade edilen meşrulaştırma, kişinin davranışı nedeniyle kendini suçlayabileceği veya kınayabileceği bütün değerlerini işlemez hale getirerek kişiyi ahlaki davranma zorunluluğundan kurtarmaktadır (Rogers ve Buffalo, 1974, s. 318). Kişinin vicdanını susturma yöntemleri veya argümanları yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, etnik yapı, kültürel yapı, ekonomik yapı gibi birçok faktöre göre değişkenlik gösterebilmektedir (Sykes ve Matza, 1957, s. 669-670).

Bu noktada sorulması gereken soru, vicdanı susturmanın kişinin özsaygısını zayıflatıp zayıflatmadığıdır. Bandura (1990, s. 27, 1999, s. 193, 2002, s. 102) insanların kendi ahlaki standartlarıyla çelişen davranışlarını, benliklerini zedelemekten nasıl meşrulaştırdıklarını Ahlaki Uzaklaşma Teorisiyle açıklamıştır. Teoriye göre, ahlaki faillik, insancıl davranma gücünün yanı sıra, insanlık dışı davranmaktan kaçınma gücünde de kendini gösterir. Bu öz-düzenleme mekanizmaları, kişisel standartlara bağlı öz-yaptırımlar aracılığıyla işlemekte ancak bu mekanizmalar aktif hale getirilmedikçe devreye girmemektedir (Bandura, 1999, s. 193). Kişi, davranışlarını yeniden yapılandırarak, sorumluluğu dağıtarak, zararı küçümseyerek veya mağduru hedef alarak olumsuz davranışını meşrulaştırabilmekte ve bu yollarla kendini kınamaktan kaçınabilmektedir (Bandura, 1990, s. 28, 2002, s. 102).

Benzer biçimde Mazar’ın (2008) Benlik İmajını Koruma Teorisi ve Tenbrunsel ve Messick’in (2004) Etik Solma Teorisi, kişilerin dürüstlük normlarına aykırı davranışlar bile kendilerini hâlâ “dürüst insanlar” olarak algılamalarını sağlayan bilişsel mekanizmaları açıklamaktadır. Bu teoriler hilekârların hile yaparken bile kendilerini ahlak ilkelerini ihlal etmediğine inandırdıklarını yani kendilerini aldattıklarını ifade etmektedirler (Tenbrunsel ve Messick, 2004, s. 224). Hilekârlar meşrulaştırma sürecinden bir yandan kendilerini aldatırken bir yandan da gerçekle yüzleşmekten olabildiğince kaçınırlar. Festinger’in (1957, s. 2-3) bilişsel uyumsuzluk kuramına göre kişi, tutumları ile davranışları arasında çelişkiler hissettiğinde bu çelişkiyi artıracak bilgilerden kaçınmak ister. Hilenin büyüklüğü yaşanan çelişkiyi daha da derinleştirecektir.

Kişinin yaşadığı stres gibi olumsuz psikolojik durumlar da meşrulaştırma sürecini etkilemektedir. Stresin biyolojik temellerini atan Selye’nin (1965) Stres Teorisini psikolojik düzleme taşıyan Lazarus ve Folkman (1984), Stres ve Başa Çıkmanın Etkileşimsel Modelini geliştirmişlerdir. Modelde, hilenin bilişsel değerlendirme süreciyle de ilişkili olduğu, yoğun stres altındaki kişinin, duygusal baskı ve çaresizlik hissi nedeniyle ahlaki muhakeme yeteneğini kaybederek duygusal tepkilere yöneldiği savunulmuştur (Lazarus ve Folkman, 1984, s. 44). Stresin aşırı arttığı durumlarda kişilerin bu durumla baş edemeyerek biyolojik ve psikolojik çöküntüye uğramaları da literatürde ele alınmıştır. Nitekim Goekoop ve Kleijn (2021) Hiyerarşik Bayesyen Kontrol Sistemi Modelinde organizmaların yüksek stres durumlarında, aşırı enerji ihtiyacı karşılanamayan üst düzey merkezi yapılarının çöktüğünü ve bu çöküşün insanlarda sosyal normların ve ahlaki değerlerin zayıflamasıyla sonuçlandığını savunmuştur (Goekoop ve Kleijn, 2021, s. 273-277). Bu nedenle stres, tek başına hileyi açıklayan bir unsur olmaktan ziyade, meşrulaştırma mekanizmalarının daha hızlı ve sorgulanmadan devreye girmesini kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Hilekârın hilesini meşrulaştırmasını kolaylaştıran bir diğer etmen de yaşadığı damgalanmadır. Bir nevi suçlanma hissi de oluşturan damgalanma, bazı kişileri meşru yollardan uzaklaştırıp dolaylı bir şekilde hilekâr olmaya itebilir (Kurita vd., 2022, s. 319). Bu durum herhangi bir olumsuzluk yaşamamış kişilerde az etkili olsa da basit bir olumsuz davranışından dolayı damgalanmış kişilerin daha da ileri gitmesine yol açabilmektedir. Bu kişilerin yaşadığı damgalanma yeni olumlu kimlik oluşturma ve topluma dahil olma konusunda onları başarısızlığa itebilir. Onlar da meşru kaynaklardan bulamadıkları desteği gayrimeşru kaynaklardan aramaya başlayabilir ve kabul gördükleri suçlu çevreyle teması sürdürebilirler (Soysal Bulgurcu, 2025, s. 150).

Hilekârların özdenetim yapıları meşrulaştırma aşamasında etkili olmaktadır. Hirschi ve Gottfredson (1990, s. 89-90), geliştirdikleri Sosyal Kontrol Teorisinde suçun temel nedeninin kişinin düşük öz denetimi olduğunu ve bu durumun fırsatla birleştiğinde hilenin gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir. Sampson ve Laub (1995, s. 143-145) da kişinin bu özdenetiminin düzeyinin yaşam döngüsünün boyunca değişebileceğini, evlilik, istihdam, mesleki statü veya kurumsal aidiyet gibi dönüm noktalarının kişinin sosyal bağlarını güçlendirerek suça yönelme olasılığını azaltacağını savunmuştur. Dolayısıyla kişinin toplumsal kurumlara (aile, iş, sokak) bağlılığı, adanmışlığı, katılımı ve inancının zayıflaması veya kopması durumunda da hile yapma olasılığı artmaktadır (Hirschi, 2002, s. 16-26).

Meşrulaştırma süreci sadece kişinin vicdanı ve bilişsel mekanizmalarıyla sınırlı olmayıp, içinde gerçekleştiği toplumsal anlayışlardan da etkilenmektedir. Özellikle kamu mallarına yönelik hileler hem hilekârlar açısından hem de toplum kesimleri açısından şahısların mallarına yönelik hilelere göre daha az tepkiye neden olabilmektedir. Bunun nedeni kamu malına yönelik hilelerde mağdurun belirli bir kişi yerine anonim olması (Kogut ve Ritov, 2005, s. 159), hilekârın genellikle belirsiz olmasıdır (Small ve Loewenstein, 2005, s. 312-313). Bu durumun bir diğer sebebi de Sosyal Kimlik Teorisinde ifade edildiği gibi kişilerin devletle kurdukları bağların zayıflığıdır (Tajfel ve Turner, 2004, s. 59). Eğer kişi veya toplum devlete aidiyet veya değerli bir bağlılık hissetmiyorsa, devletin malına yönelik de bir bağlılık hissetmeyecektir³ (Olsson, 2014, s. 270). Dolayısıyla kamu mallarına yönelik hilelerde mağdurun ve failin belirsizliği ile toplumun devletle zayıflayan bağı, toplumun bu hilelere duygusal tepkisini ortadan kaldırmaktadır (Yam ve Reynolds, 2016, s. 15-17). Bu sorunlu bakışı eleştiren Hardin (1968, s. 1344), kamu malına halel getiren hilekârların olduğu bir toplumsal yapıda kamu malına sahip çıkmamanın, tüm toplumun felakete sürüklenmesine yol açacağını ifade etmiştir.

2.4. Yetenek Unsuru

Kişi hile yapmaya yönelik yoğun bir baskı altında bulursa, gerekli fırsata sahip olsa ve eylemini vicdanen meşrulaştırırsa dahi, hileyi yapacak bilişsel ve teknik yetkinliğe sahip değilse hile gerçekleşmeyebilir. Bu noktadan hareketle Wolfe ve Hermanson (2004) özellikle üst yöneticilerin ve kilit personelin hile yeteneklerinin önemsenmesi ve sürekli değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak “hile üçgeni”ne dördüncü bir unsur olarak “yetenek (capability)” unsurunu eklemişlerdir. Böylece hile üçgeni, 'hile karosu' olarak yeniden adlandırılmıştır.

Hile riskinin azaltılabilmesi için işletmelerin hile gerçekleştirme kapasitesine sahip kişileri yetkinlikleri üzerinden değerlendirmesi gerekmektedir (Şenel, 2020, s. 5). Wolfe ve Hermanson (2004, s. 41-42), bu kişilerin kişilik özellikleri ve hile yeteneklerinin anlaşılabilmesi için üç ana eylem önermişlerdir:

- Üst düzey yöneticilerin ve kilit personelin yeteneklerini açıkça değerlendirmek,
- Değerlendirmeler sonucunda yetkinlikle ilgili endişeler ortaya çıkarsa, bunlara müdahale etmek,
- Yukarıdaki iki aşamayı sürekli tekrar etmektir.

Özellikle iç kontrol sisteminin ve iç denetim faaliyetlerinin etkinliğine bağlı olarak çalışanların işe başlama öncesinde ve çalışma süresince yukarıdaki bakış açısında sürekli değerlendirilmesi hilenin tespit edilmesinde ve önlenmesinde önemli bir fayda sağlayacaktır.

2.5. Kibir/Ego Unsuru

Crowe Horwath LLP şirketinde adli muhasebe uzmanı olarak çalışan Jonathan Marks (2012), yaptığı bir sunumda hileye yaklaşım biçiminin yeniden ele alınması gerektiğini vurgulayarak hile karosuna beşinci unsur olarak kibir/ego (arrogance) kavramını ekleyip ortaya çıkan bu yeni yapıyı da “hile beşgeni” olarak tanımlamıştır. Hile üçgenindeki meşrulaştırma unsurunda hilekâr, gerçekleştirdiği eylemi ahlaki açıdan haklı gösterme çabasıdadır. Marks'ın modele eklediği “kibir” unsuru ise hilekârın ahlaki ve hukuki kuralların kendisi için geçerli olmadığına inanmasını ifade etmektedir. Bu yönüyle kibir, hilekârın kendisini kurumsal ve hukuki sınırlamaların üzerinde gördüğünde hileyi içsel olarak haklı gösterebileceği için meşrulaştırmanın bilişsel bir ön koşulu hâline gelmektedir.

Ego unsurunun hile davranışına etkisi, iflasa sürüklenen bir aracı kurumun CEO'su Russell Wasendorf'un ikrarlarında çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Wasendorf, hile yaptığını itiraf ettiği intihar mektubunda, “Sanırım egom başarısızlığı kabul edemeyecek kadar büyüktü. Bu yüzden hile yaptım.” demiştir (Huffstutter ve Polansek, 2012).

Yetenek unsuru kişinin hileyi gerçekleştirecek zeka, güç ve teknik bilgiye sahip olmasını ifade ederken, kibir/ego unsuru bu yeteneği davranışsal ve bilişsel düzeyde tamamlamaktadır (Marks, 2012; Wolfe ve Hermanson, 2004). Yetenek, kişiye hileyi gerçekleştirme gücü kazandırırken, kibir bu gücün ahlaki kurallardan bağımsız şekilde

³ Türkiye’de kamu malına yönelik bu bakış açısının nedenlerini araştıran Olsson’a (2014, s. 270) göre Osmanlı’da 1860’ta (Maliye Bakanlığı’nın kurulması) öncesinde memur maaşları devlet yerine, devlet hizmetlerinden yararlanan halk tarafından ödeniyor ve memurlar kamusal yetkilerini özel mülkleri olarak kabul edip, bu görevler alınıp satılabiliyor veya miras bırakabiliyorlardı. Osmanlı’dan itibaren şekillenen ve Türkiye’ye aktarılan “devlet bizden değil” algısı, halkın sosyal kimliğinde derinleşmiş ve bu durum da kamu kaynaklarına yönelik etik duyarsızlığın hem tarihsel hem psikolojik zeminini oluşturmuştur.

kullanmasına yönelik bir irade üretmektedir. Meşrulaştırma, yetenek ve kibir unsurları birlikte ele alındığında, hilekârın zihinsel dünyasında aşağıdaki gibi bilişsel zincirin oluşması muhtemeldir:

“Kendimi haklı görüyorum (meşrulaştırma) → Yapabilirim (yetenek) → Çünkü bana kurallar işlemez (kibir).”

2.6. İş Birliği Unsuru

Son yıllarda meydana gelen muhasebe hilelerinin Enron, WorldCom ve Parmalat örneğinde olduğu gibi örgütsel olarak işlenmesi nedeniyle hilenin çoğu zaman kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Buradan hareketle Vousinas (2019, s. 378), çoğu hilenin gizli veya açık bir iş birliğini gerektirdiğinden hareketle iş birliğinin (collusion) hilenin bir unsuru haline geldiğini savunmuştur.

Hiledeki iş birliği farklı şekillerde oluşabilmektedir. Bunlardan birisi yöneticiler ile çalışanların iş birliğidir. Yöneticilerin çalışanlardan insanüstü sonuçlar beklemesi, ahlaki körlük riskini iş birliği ortamlarında görünür kılmaktadır. Rendtorff (2020) ise bir adım öteye giderek yöneticilerin de çalışanlar gibi mağdur olduğu insanüstü bir örgütsel ahlaki körlükten bahsetmiştir. Buna göre ahlaki körlük yöneticilerin ve çalışanların birlikte ve zorunlu ortak edildikleri örgütsel hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için kişisel düşünme ve yargı yetilerinin askıya alınması olarak ele alınabilir (Rendtorff, 2020, s. 3). Bu nedenle yöneticiler ve çalışanlar, kendi rollerine, örgütün düzenine uyum sağlamaya çalışırken, kendi değerleriyle tutarsız kararların ahlaki boyutunu algılayamamalarından veya çaresizlikten dolayı ahlak dışı davranabilmektedirler (Palazzo vd., 2012, s. 325).

İş birliğinin bir boyutu da çevresel iş birliğidir. Hilekâr, hile davranışına çoğu zaman çevresinden öğrenerek yönelmektedir. Kişilerin hileleri çevrelerinden öğrenmelerine yönelik Akers (1973, s. VII) tarafından geliştirilen Sosyal Öğrenme Teorisi, Sutherland'ın (1947) Farklılaşmış Birliktelik Teorisinin edimsel koşullanma ve pekiştirme ilkeleri birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Akers ve Jennings, 2015, s. 230). Teorinin temel önermesi, kişiler, suç veya sapkın davranışta bulunan kişilerle ilişki kurduklarında, bu davranışı haklı, arzu edilir ve ödüllendirileceğini düşündüklerinde, suça yönelme olasılıkları artarken, norma uyma olasılıkları azalmaktadır (Akers, 2010, s. 50). Dolayısıyla iş birliği içeren hilelerde işbirlikçiler davranışları birbirinden öğrenebilmekte ve bu davranışları yeniden üretilebilmektedirler.

Hilekârlar bazen hileye başkalarıyla özdeşleştiği ölçüde yatkın olabilmektedir. Glaser (1956, s. 440) tarafından geliştirilen Farklılaşmış Özdeşleşme Teorisine göre hilekâr, hileyi makul gören gerçek ya da hayali kişilerin değerleriyle özdeşleştiği ölçüde suç davranışı sergileyebilmektedir. Diğer bir anlatımla kişi, kendisiyle benzer gördüğü veya olmak istediği başkalarının (yüz yüze veya hayali) değerleriyle özdeşleşerek suç davranışını içselleştirebilir (Fowler vd., 2022, s. 6). Burgess ve Akers (1966, s. 138), teorideki özdeşleşmenin derecesini modelin pekiştirme değerine bağlayarak, bu değere göre taklit ve özdeşleşme derecesinin değişeceğini öne sürmüşlerdir. Özellikle kişinin yakın çevresinden başlayarak bütün sosyal çevresinin yücelttiği veya kişiye örnek gösterdiği modeller de kişiyi etkileyecek ve arzu edilen o modelle özdeşleşme derecesini artıracaktır. Örneğin hilenin yoğun yaşandığı bir işyerinde veya çevrede hile “normal” bir davranış olarak görüleceği için bu hilekârla etkileşimde bulunan kişiler de bu davranışı öğrenir ve içselleştirir.

İş birliğinin çeşitleri birlikte değerlendirildiğinde, iş birliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte hilenin gerçekleşebilmesi için gerekli olan ahlaki duyarsızlaşma, davranışın öğrenilmesi ve meşrulaştırılma gibi unsurlar tetiklenmektedir. Yani iş birliğinin oluşturduğu etkileşim bir baskı, fırsat, meşrulaştırma ve yetenek sinerjisi yaratabilmektedir. Hatta iş birliğindeki “biz” bakışı hilenin son unsuru olan kibri de destekleyerek tek başına hilenin oluşmasını sağlayabilmektedir.⁴

3. MUTEMETLİK MESLEĞİNDE HİLENİN SONUÇLARI

Mutemetlik muhasebe mesleğinin bir uygulama alanıdır. Bu yönüyle mutemetlik muhasebe biriminin bulunduğu yer dışında, muhasebe birimine bağlı olarak ve muhasebe yetkilisi adına ve hesabına para ve parayla ifade edilebilen değerleri geçici olarak almak, vermek ve göndermek üzere görevlendirilenler muhasebe yetkilisine verilen unvan olarak tanımlanabilir (Muhasebe Yetkilisi Mutemetlerinin Görevlendirilmeleri, Yetkileri, Denetimi

⁴ Yılmaz Erdoğan'ın yazıp yönettiği Organize İşler (Erdoğan, 2005) filmindeki hile organizasyonu iş birliği unsuru üzerine kurulmuş bir yapıyı ele almaktadır. Filmdeki “Bak Süpermen. Ben küçüktüm o zaman daha 15-16 o yaşlarda. Mahallemizin abileri vardı. Başta İzzet abi tabi. İzzet Ayna. Büyük adamdı. Ne öğrendiysem O'ndan öğrendim.” replik iş birliği unsurunun ne kadar önemli olduğunu gösteren kurmaca bir örnektir.

ve Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005, m. 4). Bu boyutuyla mutemetlik, muhasebe meslek etiği ilkelerine bağlıdır. Mutemetlik, kamu kaynağıyla doğrudan temas halinde olması nedeniyle hile unsurlarının en görünür hale geldiği muhasebe uygulama alanlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Muhasebe meslek etiği dürüstlük, bağımsızlık ve öz kontrol ilkeleri çerçevesinde, işletmeye ve kamuya karşı hizmet eden muhasebecinin, her türlü şart altında, doğruyu söylemek, dürüst olmak, tutarlı ve doğru kararlar almak konusundaki sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirmesi olarak ifade edilebilir (Kutlu, 2011, s. 118). Muhasebecilerin kendi kişisel kazançlarından çok daha fazla tutardaki işlemi takip etmeleri ve bu işlemlerden sorumlu tutulmaları muhasebe etiğinin önemini daha da artırmaktadır (Çarıkçı, 2020, s. 50). Bu etik sorumlulukların zayıflaması, mutemetlik görevinde hile riskini artıran temel zeminlerden birini oluşturmaktadır.

Muhasebe hileleri, ekonomik düzenin kurumlarını zedeleyen, genel işleyişini bozan (Aytekin İncoğlu, 2020, s. 124), şiddet içermeyen, beyaz yakalı suçlar olarak tarif edilmektedir (Özçetin, 2025, s. 62). Bu suçlar Türk Ceza Kanunu (TCK)'da "malvarlığına karşı suçlar" kapsamındadır. Bu suçlara, suçun ve failin niteliğine göre çeşitli miktarlarda hapis veya adli para cezası verilmektedir (Türk Ceza Kanunu, 2004, m. 141-169). TCK dışındaki mevzuatta da muhasebe hilelerine yönelik suçlar ve cezalar tanımlanmıştır. Muhasebe hilesini işleyen kişi kamu görevlisi ise bu suç kamu görevlisinin idaresi tarafından hem ceza hem de disiplin yönünden soruşturularak hilekâra niteliğine göre kamu görevinden atılmayı da içeren idari, cezai ve mali sonuçları olan cezalar verilir. Bu suç aynı zamanda adli yönden de eş zamanlı olarak soruşturulur ve yargılama sonucunda hüküm kurulabilir. Türk Ceza Kanunu bu suçları "Kamu İdaresinin Güvenilirliğine ve İşleyişine Karşı Suçlar" olarak zimmet, irtikap, rüşvet, nüfuz ticareti ve görevi kötüye kullanma gibi başlıklarda incelemiştir (Türk Ceza Kanunu, 2004, m. 247-266). Diğer yandan bu suçları işleyen kişilerin affa uğrasalar bile memur olma ihtimalleri bulunmamaktadır (Devlet Memurları Kanunu, 1965, m. 48).

Muhasebe hilelerinin iş hukuku çerçevesinde çalışanlar tarafından yapılması durumunda ise bu eylem, işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkının ve oluşan zararın sebep olan işçi tarafından tazmin yükümlülüğünün doğmasına yol açmaktadır (İş Kanunu, 2003, s. 25).

4. YÖNTEM

Araştırmmanın amacı, muhasebe hilelerinde yaşanan "ahlaki kırılma" sürecini Namuslu filmi üzerinden inceleyerek, bu sürece etki eden kişisel ve toplumsal faktörleri tespit etmektir. Araştırma bu amaç doğrultusunda iki soruya cevap aramaktadır:

- Film, muhasebe hilesindeki ahlaki kırılma sürecinin aşamalarını nasıl temsil etmektedir?
- Bu temsiller, hile literatüründeki psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlarla nasıl örtüşmektedir?

4.1. Araştırma Tasarımı ve Yaklaşımı

Bu araştırma, muhasebe hilelerinde "ahlaki kırılma süreci"ni nitel yöntemlerle bir film üzerinden keşfetmeyi amaçlamaktadır. Konuya ilişkin faktörlerin net olmadığı bu keşfedici amaç doğrultusunda (Creswell ve Creswell, 2023, s. 111), veriden hareketle kavramların geliştirilmesini, ilişkilendirilmesini ve sonucunda açıklayıcı bir kuram üretilmesini hedefleyen nitel araştırma yöntemlerinden kuram oluşturma (grounded theory) deseni benimsenmiştir (Glaser ve Strauss, 2017, s. 1-4).

Araştırmada "ahlaki kırılma", bir karar anı olmaktan ziyade hazırlık, kırılma, normalleşme ve çözülme/intikam aşamalarından oluşan bir süreç olarak keşfedilmiştir. Bu sürecin modeline ulaşmak için, kuram oluşturma yöntemine uygun olarak aşamalı bir kodlama süreci izlenmiştir. Bu araştırma, duyarlılaştırıcı kavramlardan yararlanan yorumlayıcı kuram oluşturma yaklaşımı içinde değerlendirilebilir. Yöntemde "kuramın verilerden üretilmesi" esas alınırken, bu araştırmada ahlaki kırılma, damgalama ve ahlaki uzaklaşma gibi kavramlar veriyi anlamlandırmaya yardımcı olan ve örüntüleri görünür kılan yorumlayıcı araçlar "duyarlılaştırıcı kavramlar" olarak kullanılmıştır (Blumer, 1954, s. 6-8). Araştırmacı, verilerden ortaya çıkan bir teoriyi kavramsallaştırıp formüle edebilecek kadar "teorik duyarlılığa" da sahip olmalıdır (Glaser ve Strauss, 2017, s. 46). Bu yaklaşım, psikoloji, sosyoloji ve muhasebe teorilerine duyarlı bir perspektifle verilerden kavramlara ulaşmayı amaçladığından kuram oluşturma duyarlılık ilkesiyle örtüşmektedir.

Bu çalışmada, nitel veri analizine dayalı yorumlayıcı bir araştırma deseni kullanılmıştır. Bu desen, kişinin yaşam şartlarını da göz önünde bulundurarak sorunları anlamaya odaklanan hermenötik yaklaşıma dayanır (Atay, 2007,

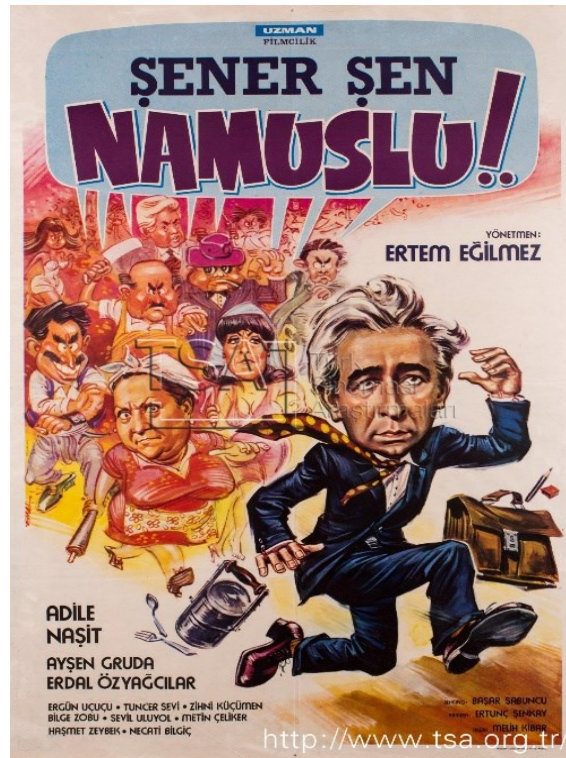
s. 77). Dolayısıyla hilekârın yaşadığı ahlaki kırılma süreci kendisi ve çevresiyle bütünsel olarak ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, istatistiki olarak bir genellemeden ziyade hilekârın yaşadığı ahlaki kırılma sürecinin sinematik bir yapıdaki sunumunu ve anlamlandırılmasını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

4.2. Veri Kaynağı Olarak Namuslu Filmi

Bu araştırmada veri kaynağı olarak seçilen Namuslu (1984) filmi, Türk toplumunda dürüstlük, yolsuzluk, çıkar çatışması ve bürokratik yozlaşma temalarını ironik bir dille ele alması bakımından özgün bir örnektir. Namuslu filmi, kişisel dürüstlüğün, kurumsal ve toplumsal yapı karşısında nasıl aşındığını gösteren bir ahlaki laboratuvar niteliği taşımaktadır (Kırel, 2010). Bir kamu kurumunda dürüst bir muhasebeci memur olarak çalışan filmin başkarakteri Ali Rıza, ekonomik ve sosyal baskılar altında etik değerlerini koruma mücadelesi verir. Bu yapı, hile literatüründeki hile altıgenini oluşturan unsurları yüksek ölçüde temsil eden dramatik çatışmalar içermektedir.

Namuslu filmi Şener Şen'in ilk kez başrol oynadığı ve oyunculuğun tüm inceliklerini sergilediği bir filmidir (Scognamiglio, 2005, s. 57). Filmin yönetmeni, Türk komedisinin usta yönetmeni ve Arzu film ekolünün öncüsü Ertem Eğilmez'dir. Ancak film Arzu film yerine Uzman film tarafından çekilmiştir. Ertem Eğilmez, özellikle 1980'li yıllarda çektiği filmlerde mizahla toplumsal ve politik eleştiriyi birleştirerek hem güldürmüş hem de mesajlar vermiştir (Kıraç, 2014, s. 66). Namuslu, 1984 yılında, komedi türünde, 92 dakika ve renkli olarak, yapımcı Ferit Turgut, yönetmen Ertem Eğilmez, senarist Başar Sabuncu tarafından üretilmiştir (Uzman Filmcilik, 2019). Film, yazar Başar Sabuncu'nun "Mutemet Ali Rıza Bey'in Yaşanmış Hayat Hikayesi" adlı bir tiyatro eserinden yine yazarı tarafından sinemaya uyarlanmıştır (Sabuncu, 2010, s. 6). Senarist tiyatro eserindeki hikâyeyi sinemaya değiştirerek uyarlamıştır. Ali Rıza karakteri tiyatro oyununda devletten çaldığı paralarla lüks yaşayan bir hilekârı temsil ederken, filmde intikam için çevresindekileri dolandıran bir hilekâra dönüşmüştür.

Şekil 1. Filmin Afisi

Kaynak: (Uzman Filmcilik, 2019).

Şekil 1'de afiş verilen Namuslu filminin özeti şöyledir: Filmin kahramanı Ali Rıza bir kamu kurumunda çalışan dürüst ama fakir bir mutemettir. Ailesi ve iş arkadaşları dürüstlüğü sebebiyle Ali Rıza'yı değersizleştirmekte ve etik dışına çıkması için teşvik etmektedirler. Ali Rıza bir gün çalışan maaşlarını, işçi ikramiyelerini ve müteahhidin çekini bankadan topluca tahsil edip işyerine getirirken yolda soyulur. Fakat soyulduğuna kimseyi inandıramaz.

Ailesi, işyerindekiler ve sosyal çevresi parayı Ali Rıza'nın çaldığını düşünerek eskiden olduğunun aksine ona hürmet etmeye başlarlar. Dürüstlüğü konusunda kimseyi ikna edemeyen Ali Rıza, damgalandığı hırsızlığı kabul etmek zorunda kalır. Sonrasında dürüst kimliğini değersizleştirip hırsız kimliğine hürmet ettikleri için ailesine ve çevresine bir ders vermeyi amaçlar ve onları dolandırır. Çevresinden topladığı paralarla bir gemiye binerek kaçar.

4.3. Veri Analiz Süreci

Araştırmanın birincil veri kaynağı olan 'Namuslu' filmine yapımcı şirket olan Uzman Filmcilik'in resmi YouTube kanalından ulaşılmıştır. Filmin bu versiyonunun tercih edilme nedeni, yapımcı tarafından restorasyonlu haliyle yayınlanmış olmasıdır. Filmin sahneleri ve diyalogları yazar tarafından tek tek izlenerek sahneleri ve diyalogları birebir deşifre edilmiştir. Oluşturulan senaryo metni, araştırmanın omurgasını oluşturmuştur.

Araştırmada nitel veri analizi programı olarak MAXQDA 26 kullanılmıştır. Birincil analiz birimi diyalog (söylem), bağlamsal analiz birimi ise sahnedir. Kodlama diyalog düzeyinde yürütülmüş ve her diyalog ilgili sahnelerle ilişkilendirilmiştir. Kodlama süreci, kuram oluşturma yaklaşımında yaygın olarak kullanılan bilgi kategorileri oluşturma (açık kodlama), bu kategoriler arasındaki ilişkileri kurma ve yapılandırma (eksenel kodlama) ve kategorilerin bütünleştirilmesi yoluyla süreci açıklayan bir anlatı oluşturma (seçici kodlama) çerçevesinde yürütülmüştür. Bu çalışmada tematik analiz, önceden belirlenmiş soyut temaların türetilmesi anlamında değil, anlatı boyunca tekrar eden eylem, söylem ve etkileşim örüntülerinin süreçsel olarak izlenmesi anlamında ele alınmıştır. Analiz süreci aşağıdaki aşamalardan oluşmuştur (Bal, 2016, s. 119; Corbin ve Strauss, 2015, s. 240-306; Creswell ve Creswell, 2023, s. 197):

- *Açık Kodlama Aşaması:* Bu aşamada araştırmacı bilgiyi parçalayarak çalışılan fenomen hakkında bilgi kodları oluşturmuştur. Oluşturulan kodlar, filmde geçen her diyalog ve sahne, kavramsal olarak anlamlı ifadeler temelinde etiketlenmiş ve deşifre edilen metin ve sahnelerdeki gözlemlenebilir durumları ve karakterler arası ilişkileri yansıtacak biçimde oluşturulmuştur. Bu aşama sonucunda, filmin bütününe yayılan diyalog ve sahnelerden toplam 78 adet açık kod türetilmiştir. Bu kodlar, daha sonra eksenel kodlama aşamasında gruplandırılmak üzere, her biri doğrudan bir diyalog veya sahne parçasına referans verilerek oluşturulmuştur. Analizin ilerleyen aşamalarında, bu kodlar 7 ana tema altında kümelenmiş ve teorik çerçeve ile ilişkilendirilmiştir.
- *Eksenel Kodlama Aşaması:* Bu aşamada araştırmacı, açık kodlamadan elde edilen verileri yeni bağlantı yollarıyla birleştirmiştir. Bu aşamada, Hile Altıgeni, Ahlaki Uzaklaşma, Bilişsel Uyumsuzluk, Anomi gibi teoriler, yukarıdaki kategorilere atanan kod kümelerini anlamlandırmak ve filmin sahneleriyle bağlantılandırmak için sistematik bir yorumlama rehberi işlevi görmüştür. Bu birleştirme işlemi süreçsel ve analitik olarak şekillendirilmiştir. *Süreçsel eksen* olarak kodlar, incelenen fenomenin doğası gereği, hazırlık, kırılma, normalleşme ve çözülme/intikam şeklinde tanımlanan ahlaki kırılmanın zamansal aşamalarına göre gruplandırılmıştır. Analitik eksen kodlar, anlamsal içeriklerine göre üç tematik kategoride düzenlenmiştir. Birincisi, Hile Altıgeni Modeli çerçevesinde değerlendirilen yapısal faktörlerdir. İkincisi, Ahlaki Uzaklaşma teorisinin rehberliğinde yorumlanan bilişsel ve psikolojik faktörlerdir. Üçüncüsü ise Sosyal Öğrenme ve Anomi teorileriyle ilişkilendirilen davranışsal ve sosyal yansımalarıdır. Bu eksen kodları Kamu Malının Trajedisi teorisi, karakterin kamu görevlisi kimliğinin hileye verilen toplumsal tepkiyi nasıl şekillendirdiğini anlamak için ek bir çerçeve sunmaktadır.
- *Seçici Kodlama Aşaması:* Bu aşamada araştırmacı, kategorileri bağlayan bir ana hikaye yazabilir. Bu amaçla eksenel kodlama aşamasında yapılandırılan kategoriler, Ali Rıza'nın ahlaki kırılma sürecini temsil eden temel kategori etrafında bütünleştirilmiştir. Bu aşamada, kişisel deneyimler, kurumsal ilişkiler ve toplumsal tepkiler arasında kurulan bağlantılar bir araya getirilerek, hileye hazırlık, ahlaki kırılma, normalleşme ve çözülme/intikam aşamalarına ilişkin açıklayıcı bir anlatı oluşturulmuştur. Böylece tüm kodlar arasındaki ilişkiler sentezlenmiş ve ahlaki kırılma sürecini açıklayan teorik bir anlatı ortaya konulmuştur.

Bulguları yorumlamada kullanılan teoriler kod üretmekten öte, ortaya çıkan kod kümelerini yorumlamak için kullanılmıştır. Bu yaklaşım kişisel psikoloji, örgütsel davranış ve toplumsal kültür düzeylerinde ahlaki kırılma sürecini çok katmanlı biçimde açıklamaya olanak tanımaktadır. Nihayetinde Namuslu filmi, hileye giden yolun yalnızca kişisel zaafılardan değil, kültürel, ekonomik ve bürokratik yapıların etkileşiminden doğduğunu temellendirmektedir. Bu etkileşimi ortaya çıkarmak için yürütülen analizde 486 metin birimi 78 kodla kodlanmış, bu kodlardan 13 kategoriye, bu kategorilerden de nihayet 4 ana temaya ulaşılmıştır. Bu temalar Namuslu filmi üzerinden muhasebe hilelerinde Süreçsel Ahlaki Kırılma Modelini oluşturmuştur.

Nitel araştırmanın geçerliliği, araştırmacının veri toplama, verilerin analizi ve yorumlanması süreçlerinde tutarlı olması ve bu tutarlılığı nasıl sağladığını açıklamasıyla sağlanabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 271). Bu süreçler şeffaf bir şekilde açıklanmıştır. Araştırmanın yöntemsel güvenilirliği, kodlama sürecinin sistematik biçimde yürütülmesi ve analiz adımlarının şeffaf şekilde belgelenmesi yoluyla sağlanmıştır. Film senaryosu söylem ve sahne düzeyinde ayrıntılı biçimde deşifre edilmiş, her diyalog ve sahne açık, eksene ve seçici kodlama aşamalarında yeniden ele alınmıştır. Kodlar, sahnelerle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Kuramsal yorumlar, film anlatısı içinde gözlemlenebilen eylem ve etkileşimlere dayandırılmıştır. Bu yaklaşım, yapılan yorumların metinsel dayanaklardan kopmamasını sağlamıştır.

Kod frekansları ve yoğunluk dağılımları, araştırmada nicel bir ölçüm ya da genelleme aracı olarak kullanılmamıştır. Bunun yerine bu dağılımlar, hangi eylem, söylem ve etkileşimlerin film boyunca daha görünür hâle geldiğini saptamaya yardımcı unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıdaki şekilde verilebilir:

- Araştırmanın temel sınırlılığı veri kaynağının kurmaca ve tek bir filmle sınırlı olmasıdır. Bu durum, elde edilen sonuçların farklı filmlere ya da toplumsal bağlamlarla ve günümüz dijital denetim ortamındaki hile dinamikleriyle doğrudan genellenmesini kısıtlamaktadır. Buna karşın çalışmada geliştirilen süreç temelli çözümleme yaklaşımı ve ahlaki kırılmaya ilişkin analitik çerçeve, benzer anlatıların incelenmesinde kullanılabilecek açıklayıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca filmler toplumsal ve kültürel gerçeklikleri temsil etme gücüne sahip olmakla birlikte, kurmaca yapılar oldukları için belirli anlatı tercihlerine, dramatik abartılara ve yönetmen bakışına bağlıdır. Sinemadan gerçekliği okuma sürecinde gerçekliğin, senarist, yönetmen ve oyuncunun tek yanlı bakış açısından geçerek karşımıza getirilmesi nedeniyle sunulan mesajların eleştirel ve temkinli bir yaklaşımla kabullenilmesi gerekmektedir (Erickson ve Wilson, 1982, s. 7).
- Veri kaynağı film 1984 yapımıdır. Film bu yönüyle 1980'ler Türkiye'sini yansıtmaya rağmen işlediği ahlaki kırılma süreci evrenselidir.
- Araştırma yorumlayıcı paradigma içinde konumlanmış ve araştırmacının bilgi üretim sürecinde aktif bir yorumlayıcı olarak yer aldığı kabul edilmiştir. Film sahneleri, karakterlerin diyalogları ve jestleri, araştırmacının etik, kültürel ve mesleki deneyimleri ışığında değerlendirilmiştir. Bu durum kaçınılmaz biçimde öznellik unsuru barındırmaktadır. Araştırmacı, bu öznelliğin analizi zayıflatmaması için kodlama süreci boyunca memolar tutarak yorumların kendi ön kabullerinden ayrıştırılmasını amaçlamış, temaları teorik modellerle sürekli karşılaştırılarak teorik tutarlılığı korumuş ve kodlama aşamalarını tekrar gözden geçirmiştir. Araştırmada, araştırmacının verileri kodlamadaki ve kodları yorumlamadaki öznelliği olumsuz bir durum olarak değil, nitel yorumlama sürecinin doğal ve denetlenebilir bir parçası olarak görülmüş ve söz konusu öznellik şeffaf biçimde kabul edilerek yönetilmiştir.
- Bulguların gerçek hayattaki muasebe hilesi vakalarıyla doğrulanması gereken keşfedici bir model sunması da bir sınırlılık olarak sayılabilir.

5. BULGULAR VE YORUMLAR

Namuslu filminin diyaloglarından oluşan 486 metin biriminden ve sahnelerin analizinden elde edilen 78 açık koddan 13 kategoriye, bu kategorilerden de ahlaki kırılmayı oluşturan dört aşamaya ulaşılmıştır.

Filme hile davranışı iki farklı biçimde temsil edilmiştir. İlk biçim, soygun sonrası süreçte kurumun ve yakın çevrenin olayı aklama görünümü altında yönetmesiyle ortaya çıkan kolektif örtbas hilesidir. Bu hile biçiminde Ali Rıza, doğrudan fail konumunda değil, çevresinin onun kurumdan çaldığı sanılan paraları gizlemesi ve bu varsayımı uygun davranması için kendisini yönlendirdiği bir baskı alanının merkezindedir. Bu nedenle birinci biçim hile, çalışmada ayrıntılı bir fail analizi olarak değil, Ali Rıza'nın ahlaki kırılmasına zemin hazırlayan örgütsel ve toplumsal normatif iklim olarak değerlendirilmiştir. İkinci biçim ise Ali Rıza'nın hırsız olarak damgalanmayı kabullenerek yakın çevresine karşı geliştirdiği stratejik ve intikam temelli hiledir. Bulgular, bu iki hile biçiminin birbirinden bağımsız olmadığını, aksine ilk hilenin ürettiği normatif iklimin, ikinci hilenin meşrulaştırılmasını ve normalleşmesini kolaylaştırdığını somutlaştırmaktadır. Bu bölümde özellikle ikinci biçim hilenin nasıl işlendiği, hangi psikolojik ve toplumsal mekanizmalarla meşrulaştırıldığı ve ne tür sonuçlar doğurduğu üzerine bulgular sunulacaktır.

Bulgulara göre 92 dakika süren filmde ahlaki kırılma süreci çoğu zaman birbirine dönüşen ve birbirini doğuran aşamalar gibi görünse de dört aşamada temsil edildiği belirlenmiştir:

- Ali Rıza'nın karakterinin, ailesinin, sosyal ve iş çevresinin tanıtımı (hazırlık aşaması) (0-26 dakika arası)
- Ali Rıza'nın hırslı olarak damgalanması süreci (kırılma aşaması) (27-40 dakika arası)
- Ali Rıza'nın masumiyetini ısrarından ahlaki kırılmasına varan süreç (normalleşme aşaması) (41-68 dakika arası)
- Ali Rıza'nın bir hilekâr olarak çözülmesi ve intikam alma süreci (çözülme/intikam aşaması) (69-92 dakika arası)

Kodlama süreci sonucunda elde edilen kodların belirli aşamalarda yoğunlaştığı görülmüştür. Bu yoğunlaşmalar Ali Rıza'nın yaşadığı ahlaki kırılma aşamasında öne çıkan davranış, diyalog ve olay örüntülerini belirgin hale getirmektedir. Kod yoğunlukları, bulgular bölümünde sunulan süreçsel analizlerin yönünü belirlemiş ancak yorumlama aşamasında tek başına belirleyici bir ölçüt olarak kullanılmamıştır.

5.1. Ahlaki Kırılmaya Hazırlık Süreci

İnsanlar kendilerinin veya sorumlu oldukları kişilerin ihtiyaçlarını sahip oldukları ölçüsünde gidermeye çalışırlar. Eğer bu ihtiyaçlar makul şekilde giderilmemişse veya giderilmediğine yönelik bir algı varsa, bu durum sorumluluk sahibi kişide bir baskı yaratacaktır. Kişi bu baskı ile yaşayabildiği ölçüde yaşayacak ama sürekli olarak kendini bu baskıdan kurtarabilecek bir yol arayacaktır. Aslında kişinin bu baskıyı hissetmesi kişiyi hileye götürecek hazırlık aşaması sayılabilir.

Filmin başlangıcından yirmi yedinci dakikasına kadar süren bu bölümde, dürüst ve yardımsever bir memur olan Ali Rıza'nın iş yerinde, evinde ve sokaktaki yaşamında karşılaştığı değersizleştirme ile Ali Rıza dışındaki kişilerin ve kurumların sergilediği gayriahlaki durumları bir kesit olarak seyirciye sunulmaktadır. Namuslu Ali Rıza'yı hilekâr Ali Rıza'ya çeviren yolun hazırlığını veren bu süreç, ekonomik, psikolojik ve sosyolojik şartlarıyla bir hazırlığı sergilemektedir.

Karakteri, ailesinin, komşularının ve iş arkadaşlarının maruz bıraktığı değersizleştirme ve yaşadığı ekonomik sıkıntılar karakterin gündelik hayatında süreklilik arz eden bir psikolojik gerilim yaratmaktadır. Eşi, kaynanası ve kayınbiraderi dürüstlüğünden dolayı Ali Rıza'yı "işini bilmeyen", "sünepe", "enayi", "hımbıl" şeklinde, iş arkadaşları da "semer vurulan", "münasebetsiz" şeklinde değersizleştirmektedir. İş yerinde ayrıca karakterin diğer memurların işlerini de yapmak zorunda kalması, komisyon, rüşvet gibi gayriahlaki davranışlara tepki göstermesi, çay, dışarıda yemek gibi ekonomik refah gerektiren alışkanlıklara mesafeli durması nedeniyle dışlanmaktadır. Bu değersizleştirmeler zamanla karakterin içselleştirilen bir kimlik baskısına dönüşmektedir. Burada Ali Rıza'nın yaşadığı değersizleştirme Cressey (1986)'ın "paylaşılmayan sorun" olarak ifade ettiği duruma karşılık gelmektedir. Ali Rıza'nın özellikle ailesi ve iş arkadaşları tarafından kötü ve aşağılayıcı hakaretlere maruz bırakılması da Hirschi (2002)'nin ifade ettiği aileye "bağlılığını", mesleğine "adanmışlığını" zayıflatmaktadır. Bu baskı, hileyi doğrudan tetikleyen bir unsurdan öte ahlaki kırılmaya yöneltten bir altyapı oluşturma işlevi görmektedir.

Bu aşamada dikkat çeken bir diğer unsur da filmin sunduğu anomik kurumsal ve toplumsal düzendir. Memurlar sadece rüşvet verenlerin işlerini zamanında yapmakta, yöneticiler kurumla iş yapan iş insanlarından komisyon istemekte ve kurum içinde gayriahlaki ilişkiler yaşamaktadırlar. Ayrıca banka ve kurum sahnelerinde gözlenen kalabalık, düzensizlik, bağış çağrısı ve memurların vatandaşa karşı üstten bakışı, biçimsel bir düzenin varlığını sürdürmesine karşın iş etiğinin çok zayıf olduğu bir kurumsal yapıyı işaret etmektedir. İkramiye ve ödül törenleri gibi ritüeller, işlevini yitirmiş, yozlaşmış düzenin biçimsel görünümünü sürdüren sembolik pratiklere dönüşmüştür. Bu temsil biçimi, filmin üretildiği dönemin toplumsal ve ekonomik iklimiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Kirel (2010), Namuslu'nun 1980'ler Türkiye'sinde liberal ekonomik dönüşümle birlikte gündelik hayatta yaygınlaşan değer aşınmasını ve "namusun" içeriğinin boşaltılmasını ironik bir anlatı yoluyla görünür kıldığını vurgulamaktadır. Bu yapı içinde, "daha iyi yaşam", "itibar" ve "insanca yaşama" gibi hedefler sürekli olarak vurgulanmaktadır. Buna karşılık, bu hedeflere ulaşmayı mümkün kılacak meşru araçların fiilen işlemediği bir düzen resmedilmektedir. Bu durum, hile davranışını yalnızca kişi üzerinde baskı yaratan bir unsur hâline getirmekle kalmamakta, aynı zamanda onu giderek anlaşılır ve makul bir seçenek olarak sunmaktadır. Genel olarak memuriyet, namus, dürüstlük gibi değerler sembolik olarak yüceltilirken, bu değerlerin maddi ve toplumsal karşılığı olmadığı düşüncesi de sürekli vurgulanmaktadır.

Filmde mahalle ve işyeri söylemlerinde dolaşan “işini bilene bu piyasada para çok”, “at binenin kılıç kuşananın” gibi teşvik ifadeleri, hileli yolların en makul ve akılcı seçenekler olduğu bir kültürel atmosfer oluşturmaktadır. Bu anomik düzen, ilk defa Durkheim (1930)’ın oluşturduğu, sonrasında Merton (1938)’un geliştirdiği, en sonunda da Rosenfeld ve Messner (2013)’ın son şeklini verdiği Anomi Teorisiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Çünkü filmde gösterilen hedeflere “bir memur maaşıyla” ulaşmak mümkün değilse gayriahlaki olan meşrulaşır anlayışı vurgulanmaktadır. Özellikle bu kuralsızlık halinin siyasi ve ekonomik krizlerin etkisinde olan seksenler Türkiye’sindeki ortaya çıkmış olması da Anomi Teorisinin tarif ettiği bir toplumsal yapı örneği oluşturmaktadır. Yaşanan baskı, Ali Rıza’nın karşı koyma iradesini aşındırıcı, hileye hazırlayıcı ve hileyi meşrulaştırıcı bir faktör olarak ifade edilebilir.

Filmin bu sahnelerinde yer alan olayların ve karakterlerin, toplumsal yapının farklı kesimlerini temsil edecek biçimde seçildiği görülmektedir. Dini hassasiyetleri vurgulanan ev sahibinden seküler yaşam tarzına sahip karakterlere kadar geniş bir yelpazede yer alan hemen herkesin hileye giden süreci doğrudan ya da dolaylı biçimde beslediği bir toplumsal yapı sergilenmiştir. Bu yapıda, kişisel düzeyde “iyi” olarak konumlandırılacak aktörlerin giderek görünmez hâle geldiği, buna karşılık hileyi mümkün kılan ve sürdüren davranışların örgütlü, kolektif ve karşılıklı olarak pekiştirildiği bir düzenin öne çıktığı söylenebilir.

Hile literatüründe baskı, fırsat ve meşrulaştırma unsurları çoğunlukla statik faktörler olarak ele alınmaktadır. Bu araştırmanın bulguları ise söz konusu unsurların zaman içinde birbirini dönüştüren ve güçlendiren dinamikler olduğunu kanıtlamaktadır. Ali Rıza örneğinde baskı, doğrudan hileyi tetikleyen bir unsur olmaktan ziyade, ahlaki direnci aşındıran bir zemin işlevi görmektedir. Bu bulgu, Merton (1938)’un anomi kuramında tanımlanan amaç-araç kopuşunu desteklerken, hileye geçişin tek bir eşikte gerçekleşmediğini göstermektedir.

Bu yönüyle araştırma, hileyi “neden” sorusu etrafında açıklayan yaklaşımlardan ayrılarak, “nasıl mümkün hâle geldiği” sorusuna odaklanmaktadır. Süreçsel analiz, hilenin kişinin içinde bulunduğu bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, bir sonraki aşama olan kırılma kararının kişisel ve toplumsal koşullarını hazırlamaktadır. Hazırlık aşaması, tek başına hileyi açıklamaz ancak kırılma kararının hangi zeminde, ne kadar hızla alındığını belirleyen yapısal koşulları oluşturur.

5.2. Ahlaki Kırılma Kararı

Kişide birikmiş baskı, mevcut fırsat ve geliştirilmiş meşrulaştırmalar, doğal bir tetikleyici olayla (beklenmedik bir masraf, bir tehdit) birleşerek kişinin ilk hileli eylemi gerçekleştirmesine neden olur. Bu an psikolojik eşiğin aşıldığı yani tetiğin çekildiği “an”dır.

Filmin yirmi yedi ile kırkinci dakikaları arasındaki bölümünde, Ali Rıza’nın mutemet olarak bankadan çektiği paraların hırsızlar tarafından soyulması sonrası çevresinin Ali Rıza’yı aklama çabaları ile başlamaktadır. Çevresi her ne kadar onu aklamaya çalışsa da hiçbirisi Ali Rıza’nın gerçekten masum olduğuna içtenlikle inanmamaktadır. Ali Rıza’yı aklama çabası kurumun yönetici ve çalışanlarından aileye kadar stratejik bir amaç görülmektedir. Ali Rıza’nın soygun sonrası görünüşünü “soyulmuş birisine” uygun görmeyen arkadaşlarının onun üstünü başını yırtması, darp edip gözlüğünü kırması, soygunculara direndiğini ve yaralandığını kanıtlamak için Ali Rıza’yı ayağından kurşunlaması ve “ağzından bir şey kaçırma” diyerek sürekli tembihlenmesi bu çabalara örnek olarak verilebilir. Çevresinin asıl amacı Ali Rıza’yı aklayarak onda olduklarını düşündükleri soygun paralarını sağlama almak ve ona gösterdikleri yakınlıkla da paraya ortak olmaktır. Paraya ortak olmak isteyenler arasında da bir rekabet bulunmaktadır. Ali Rıza ise bir yandan çevresini masumiyetine inandırmak isterken diğer yandan kendisine yapılan iyilikleri kabul etmektedir.

Ali Rıza’nın kırılma kararının temel tetikleyicisi, uğradığı soygundaki masumiyetine ailesi dahil kimseyi inandıramaması ve hırsız olarak damgalanmasıdır. Bu noktada karakter, o güne kadar inşa ettiği ahlaki kimliğin toplumsal karşılığının kalmamasıyla yüzleşmektedir. Diğer bir ifade ile onca yıldır itibarı uğruna maddi manevi her türlü bedeli ödeyen Ali Rıza’nın kolayca “hırsız” olarak damgalanmıştır. Böylece Kurita vd. (2022, s. 319) teorisinde ifade ettiği gibi damgalama Ali Rıza’yı meşru yollardan uzaklaştırıp dolaylı bir şekilde hilekâr olmaya iten motivasyonlardan biri olmuştur.

Kırılma öncesi namuslu olmasından dolayı değersizleştirilen karakter, bu kez “çalabildiği” varsayımı üzerinden ciddiye alınmaya ve değer görmeye başlamaktadır. Bu tersine dönüş, ahlaki referans sisteminde belirgin bir çatlak yaratmaktadır. Bu durum Festinger (1957)’in Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi açısından anlamlıdır. Çünkü Ali Rıza’nın kendisini dürüst, namuslu ve hırsızlıktan uzak bir memur olarak tanımlayan benlik algısı, çevresinin ona

atfettiği “hilekâr” kimliğiyle çatışmaktadır. Kodlanan veriler, bu uyumsuzluğun Ali Rıza tarafından sürekli inkâr, savunma ve açıklama girişimleriyle giderilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak bu girişimlerin ailesi tarafından bile karşılık bulmaması, karakterin yaşadığı uyumsuzluğu daha da derinleştirmekte ve onu yeni bir bilişsel denge arayışına itmektedir.

Kırılma sürecinin ilerleyen safhasında ahlaki körlük belirtileri de belirginleşmektedir. Soygunun adli ve idari cenderesinden kurtulan ve hırsız algısıyla çevresinden itibar gören Ali Rıza’nın söyleminde ve davranışlarında, hileye ilişkin ahlaki değerlendirmelerin geri plana çekildiği, bunun yerine sonuç odaklı ve pragmatik bir düşünme biçiminin öne çıktığı görülmektedir. Bu durumda Ali Rıza’nın “ben masumum” retoriğiyle çevresinin “değilsin” retoriğinin yarattığı belirsizlik, Aleksic ve Palazzo (2023)’in tanımladığı şekliyle etik dışı davranışlara zemin hazırlamaktadır. Ali Rıza, hırsız olduğu halde halkın kendisini kahraman olarak karşılamasına ayakta el sallayarak karşılık vermesi, kendisine sunulan terfi teklifini ve sunulan hediyeleri kabul etmesi gibi davranışlar Ali Rıza’nın yaşadığı “ahlaki körlüğü” betimlemektedir. Kodlanan sahnelerde bu dönüşüm, “başka çare yok”, “herkes böyle yapıyor” ve “zaten bana kimse inanmıyor” biçimindeki örtük gerekçelendirmelerle izlenebilmektedir. Bu aşamada karakter için temel soru artık “doğru olan nedir?” olmaktan çıkmakta, “bu koşullarda nasıl hayatta kalınır?” sorusu belirleyici hâle gelmektedir.

Ali Rıza’nın bir devlet memuru olması, yaşananların sosyal dinamiklerini derinden etkilemektedir. Örneğin Ali Rıza bir özel bir şirketin çalışanı olsaydı çevresindekiler bu kadar açıktan hile yapabilir miydi? Çevresi hilekâr kimliğiyle Ali Rıza’yı bir kahraman olarak karşılar mıydı? Sosyal Kimlik Teorisi çerçevesinde toplumun devlete aidiyet hissinin zayıflığı ve tanımlanabilir kurban etkisi çerçevesinde kamu malının ‘sahipsiz’ olarak algılanması, rüşvet ve yolsuzluğun normalleşmesine zemin hazırlamaktadır (Olsson, 2014; Yam ve Reynolds, 2016). Film, bu nedenle karakterini bir memur olarak seçmiş ve toplumsal anomiyi daha güçlü yansıtmıştır. Toplum kamu malına yapılan hilenin zararının kendisine dokunacağını bilse de hilekârı bir kahraman gibi karşılayabilmektedir. Hardin’in (1968) Kamu Malının Trajedisi Teorisinde öngördüğü üzere bu tür toplumsal akıl tutulmalarının toplumu felakete sürüklenme ihtimali çok yüksektir.

Ali Rıza, masumiyetine inanmayan ve biran evvel paraya kavuşmak isteyen ailesi ile büyük bir hesaplaşmaya girer. Bu hesaplaşma Ali Rıza’nın kimseye inandırmadığı masumiyetini bir tarafa bırakıp ve damgaladığı “hırsız” kimliğini “Peki öyle olsun. Evet çaldım. Ben hırsızım.” diyerek kabullenmesiyle sonuçlanır. Bu kabul, araştırmanın odaklandığı kırılma anını temsil etmektedir. Bu kırılma anı, namuslu Ali Rıza’yı, hilekâr Ali Rıza’ya dönüştürmüştür. Ali Rıza’nın kendisi haricindeki herkesin yücelttiği “hilekâr” kimliğini kabullenmesi, Glaser’in (1956) Farklılaşmış Özdeşleşme Teorisinde sözünü ettiği özdeşleşmeye bir örnek olarak verilebilir. Bu kırılma kararı, filmin başlangıcında, ailesi, iş arkadaşları ve sosyal çevresi tarafından değersizleştirilen, ekonomik baskı altında bunalan, soyguna uğramasına rağmen hırsız damgası yiyen ve masumiyeti konusunda kimseyi ikna edemeyen Ali Rıza’nın, “namuslu memur” kimliğini koruma yönündeki ahlaki direncinin çözüldüğü ve bu kimliğin artık işlevini yitirdiği kritik eşik aşamayı ifade etmektedir. Filmde bu eşik, ani bir karar ya da psikolojik bir patlama yerine birikmiş baskıların, damgalamanın ve sosyal tepkilerin üst üste binmesiyle oluşan kademeli bir psikolojik kopuş olarak resmedilmiştir. Kodlama sürecinde bu aşama, özellikle “inanılmama”, “hırsız olarak damgalanma” ve “ahlaki kimliğin geçersizleşmesi” temaları etrafında yoğunlaşmıştır.

Bu kırılma süreci, kişisel bir karar gibi görünse de sosyal çevrenin, kurumsal yapının ve kültürel dilin ortak etkisiyle oluşan yönlendirici bir süreç olarak okunmalıdır. Ali Rıza’nın çevresindeki aktörler, doğrudan hile yapmasını talep etmeseler bile, hırsızlığı makul, anlaşılır ve kaçınılmaz bir seçenek olarak sürekli yeniden üretmektedirler. Kodlama sürecinde bu durum “yönlendirilme”, “sessiz onay” ve “alternatifsiz bırakılma” temalarıyla görünür hâle gelmiştir. Böylece kırılma anı, kişinin özgür iradesiyle verdiği bir karar olmaktan ziyade, seçeneklerin sistematik biçimde daraltıldığı bir bağlamda ortaya çıkmaktadır.

Bulgular, Ali Rıza’nın “namuslu memur” kimliği ile çevresinin ona atfettiği “hilekâr” kimliği arasındaki çatışmanın Festinger’in (1957) bilişsel uyumsuzluk kuramıyla uyumlu biçimde bir bilişsel denge arayışını tetiklediğini desteklemektedir. Fakat bu yeni denge, ahlaki değerlerin güçlenmesiyle değil, Tenbrunsel ve Messick’in (2004) ifade ettiği etik solma yoluyla sağlanmaktadır. Böylece yapılan hile ahlaki bir sorun olmaktan çıkarak işlevsel bir çözüm gibi algılanmaya başlamaktadır.

Hilekârlarla dolu bir çevrede bulunan Ali Rıza’nın ahlaki kırılma süreci uzun zaman almıştır. Bu durum Zimbardo’nun (1970) Kırık Camlar Teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, hilenin anonimleştiği ve hile için minimal tetikleyicilerin yeterli olduğu bu tür ortamlarda kırılma kararı için kolayca gerçekleşmeliydi. Bu aşamada

Ali Rıza'nın henüz ahlaken kırılmamasını açıklayan teorilerden biri Hirschi ve Gottfredson'in (1990) vurguladığı yüksek öz denetim kapasitesidir. Eğer Ali Rıza düşük öz denetimli birisi olsaydı yaşadığı bu baskıyı ailesinin ve iş arkadaşlarının teşviklerine uyup hile yaparak kırabilirdi. Ancak Stres ve Başa Çıkmanın Etkileşimsel Modeli (Lazarus ve Folkman, 1984) ile Hiyerarşik Bayesyen Kontrol Sistemi Modelinde (Lazarus ve Folkman, 1984) ileri sürüldüğü gibi Ali Rıza'nın yaşadığı aşırı stres, onun ahlaki muhakeme yeteneğini zayıflatarak, duygusal tepkilere yönelmesine neden olmuştur.

Ahlaki kırılma süreci, kişisel olduğu kadar kurumsal ve kültürel yapı tarafından da üretilen ve desteklenen bir süreç olmaktadır. Öyle ki filmde sunulan aile, komşular, mahalle, esnaf ve işyeri gibi toplumsal yapılar biçimsel yapılarını korumalarına rağmen ahlaki işlevlerini yitirmiş yapılar olarak temsil edilmektedir. Sarı Aksakal (2025) Namuslu filminde temsil edilen ailenin geleneksel Türk sinemasında olduğu gibi kişiyi ayakta tutan bir dayanışma alanı olmaktan çıktığını, bunun yerine tüketim ve kişisel çıkarların belirlediği neoliberal toplumsal yapının küçük bir örneği hâline geldiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle hile, kişinin ahlaki sınırlarını aşmasından ziyade içinde bulunduğu kültürel atmosfere uyum sağlamasının bir sonucu olarak görünürlük kazanmaktadır.

Namuslu filminde kırılma süreci, ahlaki bir sınır ihlalden çok, ahlaki sınırların toplumsal olarak silinmesi şeklinde temsil edilmektedir. Ali Rıza'nın bu aşamada yaşadığı kırılma, hilenin başlangıcı değil, hilenin içsel olarak mümkün hâle geldiği eşiği ifade etmektedir. Bu eşik aşıldığında, hile artık bir sapma yerine karakterin içinde bulunduğu düzenle uyumu olarak algılanmaya başlamaktadır. Bu noktadan itibaren belirleyici olan soru, Ali Rıza'nın neden hile yaptığı değil, hilenin nasıl olağan hâle geldiğidir.

5.3. Hilenin Normalleşme Süreci

Filmin kırkinci dakikası ile altmış dokuzuncu dakikası arasındaki bu bölüm daha çok normalleşme aşamasını temsil etmektedir. Bu aşama, Ali Rıza'nın hileye ilişkin ahlaki bir çatışma yaşamayı bıraktığı, hile davranışının gündelik hayatın olağan bir parçası hâline geldiği normalleşme sürecini ifade etmektedir. Ali Rıza'nın kırılma aşamasında yaşadığı içsel gerilim, savunma ve inkâr davranışları yerini, hileyle uyumlu ve sorgulamadan sürdürülen bir davranış düzenine bırakmaktadır. Hilekâr kimliğini benimseyen Ali Rıza'nın daha önce eleştirdiği davranışların aşırılarını kendisinin de yeniden üretmeye başladığı görülmektedir. Kodlanan veriler, normalleşme aşamasında “yönlendirme”, “yaranma” ve “yeni duruma uyum” gibi davranış biçimlerinin belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Bu davranışlar hilenin artık savunulması veya açıklanması gereken bir durum olmaktan çıktığını, sıradan ve beklenen bir duruma dönüştüğünü göstermektedir. Ali Rıza'nın bu aşamada hileye ilişkin inkarda bulunmaması, etik solma sürecinin tamamlandığını düşündürmektedir. Hile davranışı artık “doğru” ya da “yanlış” olmaktan öte “işlerin böyle yürüdüğü” bir gerçeklik olarak algılanmaktadır.

Bu aşamada normalleşme süreci, Ali Rıza'nın hileyle kurduğu ilişkinin uyum sağlamaya yönelik bir davranıştan öte, bilinçli ve yönlendirici bir stratejiye dönüşmesini ifade etmektedir. Ali Rıza'nın ahlaki kırılma sonrasında çevresine yönelik sıra dışı davranışları ile “Yok kardeşim böyle çay ocağı haracıyla, vatandaş başıyla. Olacak iş değil bu. Hayat gelmiş geçiyor öyle mi?”, “İşte o kadar hayrını görmedikten sonra etmişim ben iki yüz milyonun içine.” ifadeleri bu dönüşüme örnek olarak verilebilir. Bu dönüşüm Bandura'nın (1999) ahlaki uzaklaşma kuramında tanımladığı ahlaki gerekçelendirme ve sorumluluğun yer değiştirmesi mekanizmalarıyla uyumlu bir şekilde, kişinin ahlaki sınırları bilinçli bir şekilde aştığı bir aşamaya karşılık gelmektedir.

Ali Rıza'nın hilekârlığı kabul ederek yarattığı rahat tavır, çevresinin kendisine yönelik yaranma davranışlarını artırmaktadır. Daha önce “namuslu olduğu” için değersizleştirilen ve ciddiye alınmayan Ali Rıza, hilekâr kimliğiyle çevresi tarafından kabul görmeye ve değer kazanmaya başlamaktadır. Ali Rıza bir hilekâr olarak, çevresiyle yeni bir ilişki iklimi oluşturmaktadır. Aile üyelerinin Ali Rıza'yı elde tutmak için birbiriyle yarışmaları, mahalle sakinlerinin menfaat icabı Ali Rıza'ya yaklaşmaları ve işyerindeki çevresinin gösterişli kabullenişleri, hilenin kişisel bir eylem olmaktan çıkarak kolektif biçimde normalleştirildiğini gözler önüne sermektedir. Bu aşamada hile, kişisel bir sapmadan öte içinde bulunulan toplumsal ve kurumsal yapıya uyumlu bir davranış şekli olarak betimlenmektedir. Eskiden çevresinden “enayi”, “sümsük” damgası yiyen Ali Rıza artık “Elbette kardeşim? Tabii”, “Sen emret kardeşim”, “Madem emrediyorsun, hemen şimdi. Başüstüne.” şeklinde iltifat görmektedir. Hilekâr Ali Rıza'nın sınır tanımaz davranışlarının sorgulanmaması, aksine, bu davranışlarıyla daha da itibar kazanması, çevresinin de bu yeni duruma hızla uyum sağlaması, hilenin kişisel ahlaki bir sorun olmaktan çıkarak sorumluluğun dağılmasına ve kurumsal sessizlik, toplumsal beklentiler ve kültürel söylemler tarafından meşrulaştırılmasına yol açmaktadır. Film, bu sürecin kişisel değil yapısal bir dönüşüm olduğunu, karakterin kişisel tercihten bağımsız biçimde şekillendiğini açığa çıkarmaktadır.

5.4. Çözülme ve İntikam Süreci

Filmin altmış dokuzuncu dakikasından sonuna kadar süren bölüm çözülme ve intikam aşamasını temsil etmektedir. Bu aşama, hilenin artık savunulan bir davranış olmaktan çıkıp güç, kontrol ve kimlik üretme aracına dönüştüğü, kişisel sapmanın kolektif ve yapısal bir uyum biçimine evrildiği ahlaki kırılmanın sistem aşamasıdır. Bu aşama aynı zamanda hilekârın ve çevresinin eylemleriyle yüzleştiği ve yaptırımların devreye girdiği aşamadır.

Bu bölüm, Ali Rıza'nın kendisine uygun görülen hırsız kimliğini kabullendiği ve çevresiyle hesaplaştığı olayları sergilemektedir. Ali Rıza, gerçekte masum olmasına ve elinde beklenen çalıntı para bulunmamasına rağmen, artık toplumsal olarak dayatılan ve sonunda içselleştirdiği 'hırsız' kimliğini, çevresinden intikam almak için bilinçli bir stratejiye dönüştürür. Kendisini enayi olarak değersizleştiren iş arkadaşlarını istifa ettirip işsiz bırakır, bir yandan şirketin genel müdürüne ve şube müdürüne işletmenin parasını çaldırır bir yandan da kayınbiraderine işyerini ipotek ettirip kredi çektirir. Son gecesinde ise hepsini bir eğlence mekanına toplar ve “namuslu mutemet Ali Rıza'nın cenaze töreni” olarak ifade ettiği törende hepsiyle hesaplaşır. Ertesi gün ise Ali Rıza daha önce planladığı gemi ile şehri terk ederken çevresindekiler de gazeteden onun masum olduğunu, gerçek hırsızların yakalandığını öğrenirler ve “namusluymuş namussuz” ile “namussuzmuş namuslu” diyerek yine onu suçlarlar.

Ali Rıza'nın yöneticilere para çaldırması ve kayınbiraderini dolandırtması, Vousinas'ın (2019) 'iş birliği' unsurunu tersine çeviren bir stratejidir. Artık hileyi gizlemek için değil, ifşa etmek ve çevresini kendi yozlaşmışlıklarıyla yüzleştirmek için iş birliği dayatmaktadır. Bu zorunlu ortaklıkla Ali Rıza onları suçuna ortak ederek kendini güvenceye alır, hem de onların ikiyüzlülüğünü teşhir eder. Akers'in (1973) Sosyal Öğrenme Teorisi bağlamında, onlara 'hile yapmayı' değil, 'hilenin nasıl cezalandırılacağını' öğretir.

Normalleşme aşamasında hile, gündelik hayatın olağan bir parçası hâline gelirken, bu aşamada hile, karakterin çevresiyle kurduğu ilişkinin temel belirleyeni hâline gelmektedir. Filmde bu dönüşüm, Ali Rıza'nın çevresindekileri kendisine bağımlı hâle getirmesiyle gösterilmektedir. Hileyle ilişkilendirilen para, maddi bir kazançtan öte, geçmişte yaşanan aşağılanmaların ve değersizleştirilmenin telafisi olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle çözülme süreci, ekonomik bir çıkarın ötesinde, güçlü bir duygusal ve sembolik intikam boyutu taşımaktadır. Kodlanan sahneler, bu aşamada “tehdit”, “zorunlu yönlendirme”, “karşılıklık” ve “bağımlılık üretimi” gibi davranış örüntülerinin öne çıktığını göstermektedir. Ali Rıza, çevresindekileri hileye ortak olmaya zorlamakta, böylece sorumluluğu dağıtarak hem kendisini güvence altına almakta hem de geçmişte kendisini yargılayan çevresini hilenin bir parçası hâline getirmektedir. Bu karmaşık planı tasarlama ve uygulama kapasitesi, Wolfe ve Hermanson (2004) tarafından hile karosuna eklenen 'yetenek' unsurunun çarpıcı bir tezahürüdür. Artık yeteneği, kurumu korumak için değil, onu ve çevresini sistematik olarak manipüle etmek için kullanılmaktadır."

Çözülme aşaması damgalama kuramı açısından değerlendirildiğinde, başlangıçta 'hilekâr' etiketini reddeden ve bu damgayı düzeltmeye çalışan Ali Rıza'nın, bu aşamada söz konusu damgayı sahiplenerek onu bir güç ve kontrol aracına dönüştürmesiyle açıklanabilir.

Bu aşamada hile, sadece sistemle uyumlu bir davranıştan ziyade, sistemin işleyiş mantığını açığa çıkaran bir ifşa biçimi olarak da okunabilir. Ali Rıza'nın çevresindekilere yönelttiği talepler ve tehditler, bir boyutuyla sistemin ikiyüzlülüğüne karşı geliştirilen soğukkanlı bir hesaplaşmanın ürünüdür. Ali Rıza'nın öncelerde “İnsanın itibarı olsun. Biz bu oğlanı nalbur olsun diye mi büyüttük Naciye?” diyerek okumaya, çalışmaya olan inancını vurgularken bu aşamada “Enayi misin be oğlum? Okuyup da eşek olacağına baban gibi. [Önünü düğmeler]. Baban gibi hırsız ol ki itibar göresin. Çal, çırp, keyfine bak.” demesi buna en güzel örnektir. Bu, Cressey'nin (1953) meşrulaştırma sürecinin nihai noktasıdır. Bu noktada hile, kişisel bir kurtuluş amacından çıkmakta, çürümüş sistemi cezalandırma gibi ahlaki bir görev haline gelmektedir. Bu durum Bandura'nın (1999) “ahlaki amaçlar için ahlaksız araçlar” mekanizmasıyla da örtüşür. İntikam ise bu bağlamda, kişisel bir öfke patlamasından ziyade geçmişte yaşanan adaletsizliklerle hesaplaşılması şeklinde kurgulanmaktadır.

Bulgular, hilenin normalleşme aşamasında hilekârın yalnızca uyum sağlayan bir aktör olmadığını, çözülme aşamasında hile üzerinden güç ve kontrol kuran bir özneye dönüştüğünü yansıtmaktadır. Ali Rıza'nın çevresindekileri hileye ortak etmeye başlaması, hile sorumluluğunu dağıtması ve damgalamayı tersine çevirmesi, hilenin kolektif biçimde yeniden üretilmesine işaret etmektedir. Bulgular, Ali Rıza örneğinde damganın dışlanma aracından kimlik ve güç üretme kaynağına beklenmedik bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Böylece hile, kişisel bir çöküşten ziyade, sistemle kurulan karanlık bir uyum biçimi olarak yeniden anlam kazanmaktadır.

Filmin sonundaki çözülme ve intikam süreci, ahlaki kırılmanın nihai aşamasıdır. Bu aşamada Ali Rıza için hile ne bir zorunluluk ne de bir uyum stratejisidir. Aksine bilinçli, hesaplı ve yönlendirici bir davranış biçimidir. Ali Rıza'nın son gece herkesi topladığı törende sergilediği kendinden emin, yargılayıcı ve küçümseyici tavır, Marks'ın (2012) "kibir/ego" unsurunun doruğa ulaştığını belirginleştirmektedir. Ali Rıza'nın "İşte böyle. Sizin değil, benim cenaze törenim bu Namus timsali, mutemet Ali Rıza'yı gömüyoruz bu gece. ... Ardından gözyaşı dökmeye değmez. Enayinin biriydi zaten." diyerek "namuslu"dan "namussuza" bilinçli bir dönüşüm yaşadığını, artık toplumsal ve ahlaki normları tamamen reddettiğini ilan eder. Kendisini, bu yozlaşmış düzeni teşhir eden ve cezalandıran bir "yargıç/efendi" pozisyonuna yükseltir. Bu kibir olmadan, bu denli pervasız ve kapsamlı bir intikam göze alınması pek mümkün gözükmemektedir.

Çözülme ve intikam aşaması, hile unsurlarının kişi üzerindeki edilgin etkisinden, kişinin bu unsurları aktif bir silah olarak kullanmasına evrildiği keskin bir dönüşümü ifade etmektedir. Ali Rıza, yetenek ve kibrini bir intikam planını tasarlamak için seferber ederek ve çevresini zorunlu iş birliğine mecbur bırakarak suçu yayar. Yaşadığı travmayı da tüm bu eylemler için bir meşrulaştırma aracına dönüştürür. Bu, kişisel bir sapma olarak ifade edilen hileyi, yozlaşmış bir sistemle kurulan karanlık ve ölümcül bir ilişkinin ifadesi haline getirmektedir. İntikam duygusu bir hilenin mağdurunu, onu mağdur edenleri mağdur eden bir hilenin faili haline getirmiştir.

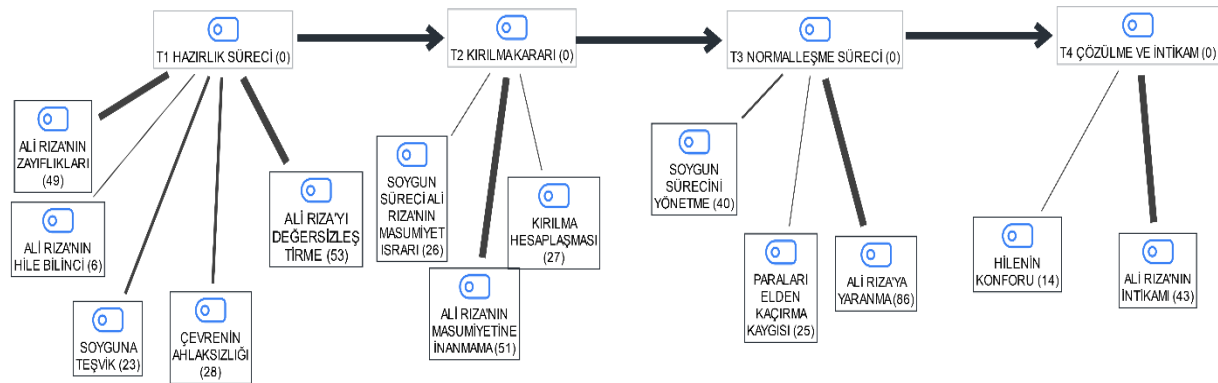
5.5. Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli

Bu araştırmanın bulguları, Namuslu filminde temsil edilen hileye yönelimin, kişisel bir etik sapma veya ani bir karardan ziyade, aşamalı ve birikimli bir ahlaki kırılma süreci olduğunu vurgulamaktadır. Filmde Ali Rıza karakteri üzerinden izlenen bu süreç, kişisel psikolojik baskıların, örgütsel yapıdaki zafiyetlerin ve toplumsal meşrulaştırmaların birbirini beslediği dinamik bir bütünlük içinde şekillenmektedir. Kodlama ve tematik analiz sonuçları, hile davranışının ancak bu çok katmanlı etkileşim ağı içinde anlaşılabilirliğinin altını çizmektedir.

Oluşturulan Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli, bu sürecin birbirini izleyen hazırlık, kırılma, normalleşme ve çözülme/intikam olmak üzere dört aşamada geliştiğini önermektedir. Bu makro aşamalar hilekârın zihninde ve çevresiyle etkileşiminde rol alan psikolojik ve sosyolojik mikro mekanizmalar tarafından desteklenmektedir. Özellikle hazırlık aşaması hilekârın maruz kaldığı baskıdan başlayıp ahlaki değerlendirmelerin geri plana itilmesine kadar uzanan içsel bir aşınma sürecini kapsamaktadır.

Namuslu filminden elde edilen Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli Şekil 2'de görselleştirilmiştir.

Şekil 2. Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli

Şekil 2'de görselleştirilen bu model, her aşamada işleyen psiko-sosyal mekanizmaların filmdeki karşılıklarını ve kuramsal dayanaklarını Tablo 1'de detaylandırmaktadır.

Tablo 1. Namuslu Filminde Ahlaki Kırılmanın Süreci

Makro Aşama	Aşama / Psiko-Sosyal Mekanizma	Filmdeki Temsili	Teorik Dayanak
Hazırlık	Yapısal Baskı ve Anomi	Ekonomik sıkıntı, "enayi" değersizleştirilmesi, köşeyi dönme kültürü	Anomik baskı (2.1. 'deki baskı/teşvik unsurunun makro bağlamı), Merton - Anomi Teorisi, Lazarus ve Folkman - Stres ve Başa Çıkma Teorisi
Kırılma	Damgalanma	Hırsız olarak suçlanma	Kurita vd.- Damgalama Teorisi
	Bilişsel Uyumsuzluk	"Ben namusluyum ama..." iç çatışması	Festinger - Bilişsel Uyumsuzluk
	Etik Solma	Ahlaki dilin kaybolması, pragmatik düşünce	Tenbrunsel ve Messick - Etik Solma
Normalleşme	Ahlaki Uzaklaşma	Sorumluluğu dağıtma, hileyi olağanlaştırma, ahlaki dilin kaybı	Bandura - Ahlaki Uzaklaşma, Festinger - Bilişsel Uyumsuzluk, Tenbrunsel ve Messick - Etik Solma
Çözülme ve intikam	Ursulların Kilitlenmesi ve İntikam	Hileyi bir güç aracı olarak kullanma, çevreden hesap sorma	Hile Altıgeni (Yetenek, Kibir, İş Birliği Ursullarının Stratejik Kullanımı)

Tablo 1'de görüldüğü üzere süreç, kişinin yaşadığı ekonomik ve statü temelli baskıların ahlaki direnci aşındırmasıyla başlamaktadır. Bu aşamada hile, henüz bir davranış değil, bilişsel düzeyde mümkün hale gelen bir seçenek konumundadır. Meşrulaştırma söylemleri ve bilişsel uyumsuzluk, kişinin benlik algısı ile çevresel atıflar arasındaki gerilimi artırmaktadır. Hazırlık ile kırılma arasındaki eşik ise etik solma ile belirginleşmekte, ahlaki değerlendirmeler karar sürecinde geri plana çekilmektedir. Kırılma anı, birikmiş psikososyal baskıların tetikleyici bir olayla eşik aşmasına karşılık gelmektedir. Bu aşamadan sonra hile, toplumsal ve kurumsal düzeyde sorumlulukların yayıldığı, giderek normalleşmiş bir davranış biçimine dönüşmektedir. Çözülme ve intikam aşamasında ise hilekâr, Hile Altıgeni modelindeki yetenek, kibir ve iş birliği unsurlarını aktif bir şekilde manipüle ederek hileyi bir uyum davranışından öte, nispi güç ve kontrol aracına dönüştürmektedir. Bu süreç, aslında kişinin ahlaki düşüşünden ziyade kendi çevresinin dayattığı normlarla yaptığı bir uzlaşmanın ürünüdür.

Bu model, ahlaki kırılmanın yalnızca kişisel etik zafiyetlerle açıklanamayacağını, kurumsal körlüğün, kültürel normların ve toplumsal meşrulaştırma yaklaşımlarının da süreci aktif biçimde ürettiğini göstermektedir. Namuslu filmi, bu dinamikleri görünür kılarak muhasebe hilelerini açıklamada süreç odaklı ve bağlamsal bir yaklaşımın gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bakımdan Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli, Hile Üçgeninden Hile Altıgenine uzanan modelleri tamamlayan ve onların açıklayamadığı zaman-ıçî dönüşümü görünür kılan bir çerçeve olarak literatüre katkı sunmaktadır.

Süreçsel Ahlaki Kırılma Modelinin denetim pratiğine yansımaları açısından her aşama, farklı risk kontrol noktalarına karşılık gelmektedir. Hazırlık aşaması, COSO'nun kontrol ortamı bileşeni kapsamında izlenmesi gereken kültürel ve bireysel ön koşulları taşır. Kırılma aşaması, ISA 240'ın öngördüğü hile riski değerlendirmesinde davranışsal gösterge olarak kullanılabilir. Normalleşme aşaması ise sürekli izleme sistemlerinin erken uyarı işaretlerini tespit etmesi gereken kritik pencereyi oluşturur. Çözülme ve intikam aşaması ise hilenin kurumsal boyuta taşındığı ve adli muhasebenin devreye girmesini gerektiren aşama olarak değerlendirilebilir.

6. SONUÇ

Bu araştırma, Namuslu filmi üzerinden muhasebe hilelerinde yaşanan “ahlaki kırılma” sürecini inceleyerek, bu sürecin kişisel ve toplumsal faktörlerin etkileşimiyle şekillendiğini ortaya koymuştur. Filmdeki diyaloglar ve sahneler üzerinden yapılan analiz sonucunda 78 kod oluşturulmuş, bu kodlar MAXQDA’da hiyerarşik biçimde düzenlenmiştir. Birçok sahnede birden fazla kodun birlikte atanması yoluyla çoklu kategori analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada, hilenin kişisel bir ahlaksızlık anı olmaktan ziyade, toplumsal ve kurumsal çerçeve içinde kademeli olarak inşa edilen bir süreç olduğu ortaya konulmuştur. Bu süreç temelde ahlaki kırılmanın hazırlık, kırılma, normalleşme ve çözülme/intikam olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar hilekârın zihninde ve çevresiyle etkileşiminde ortaya çıkan psikolojik ve sosyolojik mekanizmalarla beslenmektedir. Karakterin dürüstlüğü nedeniyle maruz kaldığı değersizleştirme ve bu baskıdan kurtulmanın yolu olarak gösterilen hilekârlığa özendirici teşvikler içinde bulunulan anomik yapı ile birleşerek hileye hazırlık aşamasını oluşturmaktadır. Karakterin yaşadığı soygunda masum olduğunu çevresine kabul ettirememesi ve hırsız olarak damgalanması, iç çatışma yaşamasına ve ahlaki kırılma yaşayarak ahlaki dilinin kaybolmasına neden olmaktadır. Karakterin önceleri dürüst olarak görmediği itibarı hilekâr olarak görmesi, hilesini meşrulaştırmasına ve normalleştirmesine ve çevresine duyduğu öfke nedeniyle intikam faaliyetlerine girişmesine neden olmaktadır. Çözülme sürecinde çevresine büyük bir ders vermeyi arzu eden hilekâr onlardan topladığı paralarla ortadan kaybolur.

Bu bulgular, muhasebe hilesinin yalnızca fırsat, baskı ve meşrulaştırma gibi risk değişkenleriyle açıklanamayacağını, bu değişkenlerin ancak ahlaki kimliğin dönüşüm süreci içinde anlam kazandığını temellendirmektedir. Bulgular ayrıca davranışsal etik literatüründe tartışılan ahlaki kırılma ve etik solma kavramlarının örgütsel bağlamda nasıl süreklilik kazandığını göstermekte ve kişisel karar anı modellerinin yetersizliğine işaret etmektedir.

Bu araştırma, hile literatüründe statik unsurlar olarak ele alınan baskı-fırsat-meşrulaştırma üçlüsünün, birbirini dönüştüren dinamikler olduğunu göstermektedir. Geliştirilen “Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli”, ahlaki kırılmayı, kişisel, örgütsel ve toplumsal faktörlerin birbirini beslediği, hazırlık, kırılma, normalleşme ve çözülme/intikam aşamalarından oluşan dinamik bir süreç olarak ortaya koymaktadır. Bu model, birbirinden bağımsız geliştirilmiş teorik yaklaşımları süreç içindeki işlevleriyle ilişkilendirerek, hile davranışını daha tutarlı biçimde açıklamaya olanak tanımaktadır.

Bu çalışma tarafından önerilen Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli, hile literatüründeki çerçevelerden üç temel noktada ayrılmaktadır:

- Model, hileyi statik risk unsurlarının kesişimi değil, zaman içinde gelişen bir kimlik dönüşümü olarak ele alır.
- Model, kişisel motivasyonları örgütsel söylem ve toplumsal meşruiyet pratikleriyle birlikte inceler.
- Model, hilenin başlangıç noktasını rasyonel karar anından değil, etik dilin aşınmaya başladığı hazırlık aşamasından başlatır.

Araştırma sonucunda hilenin yalnızca kişisel etik eğitimlerle önlenemeyeceği, hile ile mücadelede kurumsal yapıların, örgütsel kültürün ve gündelik söylemlerin de dikkate alınması gerektiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla iç denetçilerin, COSO İç Kontrol Çerçevesinin kontrol ortamı ile risk analizi bileşenleri kapsamında, finansal sapmalarla birlikte etik solma sinyali taşıyan örgütsel söylemleri, normalleşme davranışlarını ve meşrulaştırıcı söylemleri de sistematik biçimde izlemesi gerekmektedir. Ayrıca tespit edilen bulgulara dayalı risk değerlendirmelerini ISA 240 ve SAS 99 standartları doğrultusunda raporlamaları iç kontrol sisteminin etkinliğini artıracaktır.

Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli'nin pratik karşılığı, modern iç kontrol ve risk temelli denetim yaklaşımlarıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. COSO İç Kontrol Bütünleşik Çerçevesinin "kontrol ortamı" bileşeni, bu çalışmanın ortaya koyduğu hazırlık ve normalleşme aşamalarındaki kültürel sinyalleri okuyabilecek bir mekanizma sunmaktadır. Benzer biçimde, ISA 240 ve SAS 99'un öngördüğü hile riski değerlendirmesi sürecinde, denetçilerin yalnızca finansal göstergelere değil, örgütsel söylemdeki "etik solma" sinyallerine de dikkat etmesi gerekmektedir. Risk temelli denetimde davranışsal göstergelerin kullanımı, kırılma noktasına gelmeden önce hilenin önlenmesi için kritik öneme sahiptir. Sürekli izleme sistemleri ise normalleşme aşamasının ürettiği meşrulaştırıcı söylemler, sorumluluk yayma ve küçük ihlallere tolerans gibi davranışsal örüntüleri otomatik olarak işaretleyebilir. Bu yönüyle Süreçsel Ahlaki Kırılma Modeli hile hazırlık aşamasındaki sinyalleri bir erken uyarı göstergesi olarak iç kontrol sistemlerine sunarak hile teşebbüsüne müdahale imkânı kazandırmaktadır.

Bu araştırma, film anlatısını sistematik nitel analiz aracı olarak kullanarak hile davranışının içselleşme sürecine dair literatürde az ele alınan bir boyutu irdelemektedir. Film anlatısının MAXQDA aracılığıyla sistematik biçimde kodlanması, sahne, diyalog ve davranışların teorik modellerle ilişkilendirilmesine olanak tanımıştır. Bu yaklaşım, kurmaca bir metnin “ahlaki bir laboratuvar” olarak kullanılabilmesini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda nitel araştırmalarda görsel anlatıların kullanımına yönelik yöntemsel bir örnek sunmaktadır. Kuram oluşturma yaklaşımının duyarlılaştırıcı kavramlarla birlikte kullanılması da veriye dayalı analiz ile teorik farkındalık arasında dengeli bir ilişki kurulmasına imkân sağlamıştır. Bu bakımdan çalışma, kurmaca anlatıların muhasebe etiği ve hile olgusunu anlamada yalnızca örnek olay işlevi görmediğini, aynı zamanda kuramsal düşünmeyi besleyen güçlü bir analiz zemini sunduğunu göstermektedir.

Bu araştırma, tek bir film üzerinden yürütülmüş keşfedici bir nitel araştırma olması nedeniyle belirli sınırlılıklar taşımaktadır. Bu sınırlılıklar dolayısıyla araştırma, genellenebilir sonuçlardan ziyade kavramsal ve analitik bir derinlik sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın hile literatürüne kavramsal, yöntemsel ve uygulama düzeyinde aşağıdaki katkıları sunduğu söylenebilir:

- Kavramsal düzeyde, çalışma hile davranışının neden gerçekleştiği sorusundan nasıl mümkün hâle geldiği sorusuna geçişi mümkün kılan süreçsel bir çerçeve geliştirmektedir. Cressey'in Hile Üçgeninden Voutsinas'ın Altıgen modeline uzanan literatür, hile davranışını oluşturan unsurları tanımlamış ancak bu unsurların etkileşimini zaman ekseninde modellememiştir.
- Yöntemsel düzeyde, çalışma kurmaca bir sinema anlatısının nitel veri kaynağı olarak nasıl kullanılabilmesini göstermekte ve kuram oluşturma yaklaşımıyla film analizi arasında metodolojik bir köprü kurmaktadır.
- Uygulama düzeyinde ise model, hile önleme stratejilerinin yalnızca teknik kontrol mekanizmalarına değil, normalleşme sinyallerini taşıyan örgütsel söylemin izlenmesine de yönelmesi gerektiğini belirtmektedir.

Gelecekte aşağıdaki boyutta yapılacak araştırmaların literatürün daha da gelişmesine yardımcı olacağı değerlendirilmektedir:

- Türk sinemasında yer alan diğer “etik çöküş” temalı filmler (Zübük, Banker Bilo, Çıplak Vatandaş, Talih Kuşu vb.) karşılaştırmalı analiz edilerek, ahlaki kırılmanın kültürel sürekliliği araştırılabilir.
- Muhasebe meslek mensuplarıyla yapılacak derinlemesine görüşmeler, film analizinden türetilen temaları ampirik olarak test etme imkânı sağlayabilir.
- Filmde gözlenen etik ihlal dinamikleri, güncel kurumsal iç denetim sistemleri ve etik kod uygulamalarıyla karşılaştırılabilir.
- Ahlaki kırılma ve hile risklerinin tespitinde dijital izleme sistemleri ile kültürel-psikolojik modellerin entegrasyonu üzerine araştırmalar yapılabilir.
- Psikoloji, sosyoloji ve bilişsel bilimlerle muhasebe etiği arasında köprü kuran modeller geliştirilerek, “etik kararın nöro-bilişsel boyutları” incelenebilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Etik Beyanı: Etik kurul belgesi gerektiren bir çalışma değildir.

DECLARATION OF THE AUTHOR

Declaration of Contribution Rate: The author contributes the study on his own

Declaration of Support and Thanksgiving: No support is taken from any institution or organization.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

Declaration of Ethics: The study does not necessitate an approval of ethical committee.

KAYNAKÇA

- Akers, R. L. (1973). *Deviant behavior: A social learning approach*. Wadsworth Publishing Company.
- Akers, R. L. (2010). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Transaction Publishers.
- Akers, R. L. ve Jennings, W. G. (2015). Social learning theory. A. R. Piquero (Ed.), *The handbook of criminological theory* içinde, (s. 230-240). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118512449.ch12>
- Aleksić, D. ve Palazzo, G. (2023). Development and validation of ethical blindness scale. *Economic and Business Review*, 25(4), 233-243. <https://doi.org/https://doi.org/10.15458/2335-4216.1329>
- Altunay, M. A. (2021). “Dolap Beygiri” filminin muhasebe etiği ve muhasebe hileleri bağlamında incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 779-799. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.888258>
- American Institute of Certified Public Accountants. (2002). *Statement on Auditing Standards (SAS) No.99: Consideration of fraud in a financial statement audit*. <https://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/DownloadableDocuments/AU-00316.pdf> adresinden 27 Şubat 2021 tarihinde alınmıştır.
- Arpacı, M. (2016). Kişilik gelişimi bağlamında ahlak eğitiminde vicdan. *Uluslararası Kişilik ve Karakter Eğitimi İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu* (s. 271-291). Ordu, Türkiye.
- Atay, H. (2007). Yorumlayıcı analiz ve araştırma deseni hazırlama. A. Yüksel, B. Mil ve Y. Bilim (Ed.), *Nitel araştırma: Neden, nasıl, niçin* içinde. Detay Yayıncılık.
- Aytekin İncoğlu, A. (2020). Ekonomik suçlar. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1), 119-163.
- Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri*. Sentez Yayıncılık.
- Bandura, A. (1990). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46(1), 27-46. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x>
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 193-209. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119. <https://doi.org/10.1080/0305724022014322>
- Başaran, F. ve Boztepe, V. (2021). Türkiye’de toplumsal değişim ve güldürü sineması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 925-954. https://doi.org/10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v13i4003
- Benson, M. L., Madensen, T. D. ve Eck, J. E. (2009). White-collar crime from an opportunity perspective. S. S. Simpson ve D. Weisburd (Ed.), *The criminology of white-collar crime* içinde, (s. 175-194). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-09502-8_9
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 19(1), 3-10. <https://doi.org/10.2307/2088165>
- Boğa, U. (2023). Türk sinemasında bürokrasinin temsili ve memur imgesi. *Aksaray İletişim Dergisi*, 5(2), 85-104. <https://doi.org/10.47771/aid.1265684>
- Bozkurt, N. (2011). *İşletmelerin kara deliği hile: Çalışan hileleri* (2. Baskı). Alfa Yayınları.

- Burgess, R. L. ve Akers, R. L. (1966). A differential association-reinforcement theory of criminal behavior. *Social Problems*, 14(2), 128-147. <https://doi.org/10.2307/798612>
- Clarke, R. V. ve Cornish, D. B. (1985). Modeling offenders' decisions: A framework for research and policy. M. Tonry ve N. Morris (Ed.), *Crime and Justice-An Annual Review of Research* içinde, (s. 147-185). Routledge.
- Cohen, L. E. ve Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, August(44), 588-608. <https://doi.org/10.2307/2094589>
- Corbin, J. ve Strauss, A. (2015). *Basics of qualitative research* (4. Baskı). Sage Publications.
- Coşkun Arslan, M. ve Şahin, E. (2018, 31 Aralık). Muhasebe mesleğinin medyadaki yansımaları üzerine bir inceleme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2040-2054. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.422635>
- Cressey, D. R. (1950a). *Criminal violation of financial trust* [Doktora Tezi]. Indiana University Faculty of the Graduate School.
- Cressey, D. R. (1950b). The criminal violation of financial trust. *American Sociological Review*, 15(6), 738-743. <https://doi.org/10.2307/2086606>
- Cressey, D. R. (1953). *Other people's money: A study of the social psychology of embezzlement*. Free Press.
- Cressey, D. R. (1986). Why managers commit fraud. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, December(19), 195-209. <https://doi.org/10.1177/000486588601900402>
- Creswell, J. W. ve Creswell, J. D. (2023). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (6. Baskı). Sage Publications.
- Çarıkçı, O. (2020). *Muhasebe mesleğinde etik ve etik ihbar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dellaportas, S. (2013). Conversations with Inmate Accountants: Motivation, Opportunity and The Fraud Triangle. *Accounting Forum*, 37(1), 29-39. <https://doi.org/10.1016/j.accfor.2012.09.003>
- Devlet Memurları Kanunu. (1965, 14 Temmuz). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>
- Durkheim, E. (1930). *Le suicide* (Livre II. Baskı). GF Flammarion.
- Erdoğan, Y. (Yönetmen). (2005). *Organize İşler* [Film]. BKM. <https://bkmonline.net/tr/filmler/organize-isler> adresinden 9 Ocak 2026 tarihinde alınmıştır.
- Erickson, F. ve Wilson, J. (1982). *A resource guide to film and videotape for research and education*. Michigan State Univ., East Lansing. Inst. for Research on Teaching.
- Felton, S., Dimnik, T. ve Bay, D. (2008 Aralık). Perceptions of accountants' ethics: evidence from their portrayal in cinema. *Journal of Business Ethics*, 83(2), 217-232. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9613-z>
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Fowler, J. R., Beneby, D. R. ve Fuller, K. L. (2022). Aggressive reality docuseries and cyberbullying: a partial test of glaser's differential identification theory. *International Journal of Cybersecurity Intelligence & Cybercrime*, 5(3), 4-19. <https://doi.org/10.52306/2578-3289.1109>

- Glaser, B. G. ve Strauss, A. L. (2017). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Glaser, D. (1956). Criminality theories and behavioral images. *American Journal of Sociology*, 61(5), 433-444. <https://doi.org/10.1086/221802>
- Goekoop, R. ve Kleijn, R. de. (2021 Nisan). How higher goals are constructed and collapse under stress: A hierarchical Bayesian control systems perspective. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, (123), 257-285. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2020.12.021>
- Gottfredson, M. R. ve Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Gottlieb, M. C. ve Younggren, J. N. (2009). Is there a slippery slope? Considerations regarding multiple relationships and risk management. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40(6), 564-571. <https://doi.org/10.1037/a0017231>
- Gottschalk, P. (2019). Organizational convenience for white-collar crime: opportunity expansion by offender behavior. *Criminal Justice Studies*, 32(1), 50-60. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2018.1534104>
- Grobink, L. H., Derksen, J. J. L. ve van Marle, H. J. C. (2015). Revenge: An analysis of its psychological underpinnings. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(8), 892-907. <https://doi.org/10.1177/0306624X13519963>
- Gutheil, T. G. ve Gabbard, G. O. (1993 Şubat). The concept of boundaries in clinical practice: Theoretical and risk-management dimensions. *American Journal of Psychiatry*, 150(2), 188-196. <https://doi.org/10.1176/ajp.150.2.188>
- Hardin, G. (1968, 13 Aralık). The Tragedy of the Commons: The population problem has no technical solution; It requires a fundamental extension in morality. *Science*, 162(3859), 1243-1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Hirschi, T. (2002). *Causes of delinquency*. Transaction Publishers.
- Huffstutter, P. J. ve Polansek, T. (2012, 13 Temmuz). *CEO's suicide note confesses to 20-year fraud*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/id/wbna48177751> adresinden 23 Ekim 2025 tarihinde alınmıştır.
- İmamoğlu, A. (2010). Vicdan kavramının psiko - sosyal tahlili. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 127-144.
- İş Kanunu. (2003). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857>
- Kamil, I., Arkan, H. G. ve Kurniawan, D. F. (2024). Stereotypical representation of professional behavior of accountants in cinematographic technology based on the code of ethics of the accounting profession. *Dinasti International Journal of Economics, Finance & Accounting (DIJEFA)*, 5(5), 5213-5225. <https://doi.org/10.38035/dijefa.v5i5>
- Karakoç, İ. (2012). Türk romanında dikenli bir karakter: Sulhi Dölek'in Kirpi romanına psikanalitik bir yaklaşım denemesi. *Kitaplık*, (162), 29-39.
- Kıraç, R. (2014). *Sinemamızın yüzüncü yılında 100 yönetmen*. Say Yayınları.
- Kirel, S. (2010). Ertem Eğilmez'in Namuslu filminden hareketle seksenlerin toplumsal alanında ve popüler sinemasında egemen değerlerini ve sinemadaki temsillerini sorgulamak. *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*, 23(1), 1-29.

- Kogut, T. ve Ritov, I. (2005). The “identified victim” effect: An identified group, or just a single individual?. *Journal of Behavioral Decision Making*, 18(3), 157-167. <https://doi.org/10.1002/bdm.492>
- Kurita, K., Hori, N. ve Katafuchi, Y. (2022). Stigma model of welfare fraud and non-take-up: Theory and evidence from OECD panel data. *International Journal of Economic Theory*, 18(3), 310-338. <https://doi.org/10.1111/ijet.12295>
- Kutlu, H. A. (2011). *Muhasebe meslek ahlakı* (2. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lamb, D. (1988). *Down the slippery slope: arguing in applied ethics*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping* (11. Baskı). Springer.
- Lode, E. (1999). Slippery slope arguments and legal reasoning. *California Law Review*, 87(6), 1469-1543. <https://doi.org/10.2307/3481050>
- Marks, J. (2012). The mind behind the fraudsters crime: Key behavioral and environmental elements [Conference presentation slides]. Orlando, FL, United States. 23rd Annual ACFE Global Fraud Conference (1-62). Orlando, FL, United States. https://www.fraudconference.com/uploadedFiles/Fraud_Conference/Content/Course-Materials/presentations/23rd/ppt/10C-Jonathan-Marks.pdf adresinden 20 Ekim 2025 tarihinde alınmıştır.
- Mazar, N., Amir, O. ve Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45(6), 633-644. <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.6.633>
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672-682. <https://doi.org/10.2307/2084686>
- Morales, J., Gendron, Y. ve Guénin-Paracini, H. (2014). The construction of the risky individual and vigilant organization: A genealogy of the fraud triangle. *Accounting, Organizations and Society*, 39(3), 170-194. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2014.01.006>
- Muhasebe Yetkilisi Mutemetlerinin Görevlendirilmeleri, Yetkileri, Denetimi ve Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. (2005). <https://mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=9814&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5>
- Murphy, P. R. ve Free, C. (2016 Ocak). Broadening the fraud triangle: Instrumental climate and fraud. *Behavioral Research in Accounting*, 28(1), 41-56. <https://doi.org/10.2308/bria-51083>
- Olsson, İ. A. (2014). Trajectory of corruption in Turkey’s EU venture. B. Temel (Ed.), *The great catalyst: European Union Project and lessons from Greece and Turkey* içinde (s. 267-290). Lexington Books Plymouth.
- Özçetin, N. (2025). Türkiye’de ekonomik suçlar: Yargı kararları ışığında bir değerlendirme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek Akademi Dergisi*, 2(1), 61-75.
- Palazzo, G., Krings, F. ve Hoffrage, U. (2012). Ethical blindness. *Journal of Business Ethics*, 109(3), 323-338. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1130-4>
- Rendtorff, J. D. (2020). *Moral blindness in business: A social theory of evil in organizations and institutions*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-48857-4>
- Rogers, J. W. ve Buffalo, M. D. (1974). Neutralization techniques: Toward a simplified measurement scale. *The Pacific Sociological Review*, 17(3), 313-331. <https://doi.org/10.2307/1388569>

- Rosenfeld, R. ve Messner, S. F. (2013). *Crime and the American dream* (5. Baskı). Wadsworth, Cengage Learning.
- Sabuncu, B. (2010). *Toplu oyunları 2. Mitos*. Boyut TEM Yapım.
- Sampson, R. J. ve Laub, J. H. (1995). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Harvard University Press.
- Sarı Aksakal, B. (2018, 30 Ağustos). Türk sineması ışığında Türkiye'deki sosyoekonomik, sosyopolitik ve sosyokültürel dönüşümler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 749-759. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2589>
- Sarı Aksakal, B. (2025). Ertem Eğilmez comedy in the trace of the neoliberal transformation of the Turkish economy: From pink comedy to black comedy. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 124-164. <https://doi.org/10.32001/sinecine.1681359>
- Scognamillo, G. (2005). *Türk Sinemasında Şener Şen*. Kabalcı Yayınevi.
- Selye, H. (1965). The stress of life new focal point for understanding accidents. *Nursing Forum*, 4(1), 28-38. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6198.1965.tb01011.x>
- Small, D. A. ve Loewenstein, G. (2005). The devil you know: The effects of identifiability on punishment. *Journal of Behavioral Decision Making*, 18(5), 311-318. <https://doi.org/10.1002/bdm.507>
- Soysal Bulgurcu, H. (2025 Mart). Değiştirilmiş etiketleme teorisi ve damgalanmanın sosyopsikolojik etkileri: Suç işlemiş bireyler üzerine fenomenolojik bir araştırma. *Journal of Humanity and Society (İnsan & Toplum)*, 15(1), 123-157. <https://doi.org/10.12658/M0757>
- Sutherland, E. H. (1947). *Principles of criminology* (4. Baskı). J. B. Lippincott Company.
- Sykes, G. M. ve Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664-670. <https://doi.org/10.2307/2089195>
- Şenel, S. A. (2020). *Muhasebe skandalları ve adli muhasebe*. Gazi Kitabevi.
- Tajfel, H. ve Turner, J. (2004). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. M. J. Hatch ve M. Schultz (Ed.), *Organizational Identity içinde* (s. 56-65). Oxford University Press.
- Tenbrunsel, A. E. ve Messick, D. M. (2004). Ethical fading: The role of self-deception in unethical behavior. *Social Justice Research*, 17(2), 223-236. <https://doi.org/10.1023/B:SORE.0000027411.35832.53>
- The Association of Certified Fraud Examiners. (2002). *Fraud 101: What is fraud?*. <https://www.acfe.com/fraud-resources/fraud-101-what-is-fraud> adresinden 17 Ekim 2025 tarihinde alınmıştır.
- The Association of Certified Fraud Examiners. (2025). *Occupational fraud 2024: A Report to the nations*. <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/rtn/2024/2024-report-to-the-nations.pdf> adresinden 17 Ekim 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Ceza Kanunu. (2004). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>
- Uzman Filmcilik. (2019). *Namuslu*. <https://www.uzmanfilmcilik.com/namuslu> adresinden 1 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- van der Burg, W. (1992). Slippery slope arguments. *Journal of Clinical Ethics*, 3(4), 256-268. <https://doi.org/10.1086/JCE199203402>

- Vousinas, G. L. (2019). Advancing theory of fraud: The S.C.O.R.E. model. *Journal of Financial Crime*, 26(1), 372-381. <https://doi.org/10.1108/JFC-12-2017-0128>
- Wolfe, D. T. ve Hermanson, D. R. (2004). The fraud diamond: Considering the four elements of fraud. *The CPA Journal*, 74(12), 38-42.
- Yam, K. C. ve Reynolds, S. J. (2016). The effects of victim anonymity on unethical behavior. *Journal of Business Ethics*, 136(1), 13-22. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2367-5>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Zimbardo, P. G. (1970). The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. W. J. Arnold ve D. Levine (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation* içinde (s. 237-307). University of Nebraska Press.